

Thomas Keenan i Eyal Weizman

Mengeleova lubanja
začeci forenzičke estetike

prevela Tihana Bertek

NASLOV IZVORNIKA

Thomas Keenan & Eyal Weizman

MENGELE'S SKULL

THE ADVENT OF A FORENSIC AESTHETICS

© 2012 Sternberg Press, Portikus, the authors

PREVELA S ENGLESKOG

Tihana Bertek

Multimedijalni institut

ISBN 978-953-7372-07-1

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu

**Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 824820**

Zagreb, prosinac 2012.

Za Corneliu Vismann

Lubanja za koju se vjeruje da pripada Josefu Mengeleu, montirana
za Helmerovu demonstraciju superpozicije lica i lubanje, laboratorij
Medicinsko-pravnog instituta, São Paulo, Brazil, lipanj 1985. Detalj, isječak
iz filma Josef Mengele: The Final Account (1998.), režira Dan Setton.

Bila je to neobična slučajnost koja je predstavljala teški izbor.

Mossadov agent Rafi Eitan opisao je propuštenu priliku u intervjuu za *Der Spiegel* gotovo 50 godina nakon događaja:

U proljeće 1960., dok smo planirali uhićenje Adolfa Eichmanna, saznali smo da se i [Josef] Mengele nalazi u Buenos Airesu. Naši su ljudi provjerili adresu i ispalio je da je točna. [...] Bilo nas je samo 11 i imali smo pune ruke posla s Eichmannom. Nakon što smo ga doveli u kuću u kojoj smo ga držali do polijetanja, dobili smo poziv od moga nadređenog u Mossadu, Issera Harela. Želio je da uhitimo i Mengelea, no on je u međuvremenu otišao od kuće. Harel je rekao da pričekamo da se vrati, pa da njega i Eichmanna dovedemo u Izrael istim letom. Odbio sam jer nisam htio riskirati da izgubimo Eichmanna. [...] Kad su se naši agenti vratili u Argentinu, Mengele se iselio iz stana te mu se izgubio trag.¹

Tako je Eichmann otišao u Jeruzalem, a Mengele ostao u Južnoj Americi.

Eichmann je obješen 1962. u zatvoru u Ramli nakon slavnog i kontroverznog sudjenja, a pepeo mu je razasut po Mediteranu.²

Mengele se pak utopio u Brazilu 1979., izmakнуvši svima koji su ga željeli dovesti pred sud. Otkriveni šest godina kasnije, njegovi su ostaci podvrgnuti manje poznatom procesu – forenzičkoj analizi, koju su proveli vodeći svjetski patolozi. Prvi se suočio s pravnim forumom, drugi s znanstvenim. Ipak, ta dva slučaja dijele nešto važno. Svaki za sebe oprimjeruje, i na određen način inauguirira, jedan fundamentalni koncept i praksi unutar politike i epistemologije istraživanja ratnih zločina. Iz te propuštene prilike proistekla su dva vrlo različita diskurzivna postupka koji će kasnije odrediti rad humanitarnih organizacija i bavljenje ljudskim pravima.

Prazno zemljište Mengaleova groba na groblju Nossa Senhora do Rosario, Embu das Artes, Brazil. Foto: Paulo Tavares i Eduardo Costa.

Kao što navode znanstvenici poput Shoshane Felman, Annette Wieviorka i Geoffreyja Hartmana, te kao što je jasno iz filma Specijalist Eyal Sivana i Ronyja Braumana, Eichmannovo suđenje vrtjelo se u suštini oko iskaza preživjelih.³ Oni tvrde kako je time započet kulturološki zaokret prema svjedočenju – govor svjedoka, narativ o patnji ili traumi u prvom licu – koji je kasnije prozvan „dobom“ ili „erom svjedoka“.⁴ „Sada su po prvi put“, piše Felman, „žrtve bile legitimirane i validirane, a njihov novonastali diskurs osnažen njihovim novim ulogama – ne više žrtve, već svjedoci optužbe na suđenju.“⁵

Nirnberški tužitelj Robert Jackson bio je zabrinut zbog pristranosti i nepouzdanosti sjećanja preživjelih, pa je suđenja provodio prvenstveno na temelju tisuća dokumenata Trećeg Reicha koji su pali u ruke pobjedičkih savezničkih snaga. Gideon Hausner, tužitelj na Eichmannovu suđenju, pozvao je pak preživjele žrtve Holokausta da svjedoče zato što je dramatična i emocionalna snaga tih iskaza odgovarala njegovoj ideji suđenja kao oblika povijesne i političke pedagogije. S namjerom, kako je rekao, ne samo da osudi optuženog već i da „dopre do srca ljudi“, odlučio je stvoriti „živući zapis o ogromnoj ljudskoj i nacionalnoj katastrofi“.⁶

No svjedočanstva preživjelih nisu samo transkripti koje možemo čitati i interpretirati, niti su samo pitanje pozitivne istine, evidencija dogadaja od strane onih koji su bili ondje. U knjizi *Testimony* Felman i Dori Laub tvrde kako je trauma – pa slijedom i katastrofalni karakter određenih događaja – često bila upisana u tišinu, izobličenje, konfuziju ili posvemašnju pogrešku.⁷ U svojoj interpretaciji događaja u Jeruzalemu, Felman radikalizira tu ideju: suđenje, kaže, „pravni prostor otvara za potencijalne zakonske slabosti i nedostatke kojih se Jackson pribjava. Ono svjesno prigrljuje ranjivost, pravnu nepouzdanost

i krhkost ljudskog svjedočenja. Paradoksalno, upravo je svjedokova krhkost pozvana da dade iskaz i da svjedoči".⁸

Ukratko, preživjeli kao svjedoci postali su novi politički akteri ne unatoč činjenici da je njihove priče bilo teško ispričati, čuti, a ponekad i u njih povjerovati, ne unatoč tome što su bile nepouzdani, već upravo *zbog* tih slabosti. Kao što navodi Felman u svojoj oštrot kritici Hanne Arendt i njezine interpretacije pojave jednog posebno kontroverznog svjedoka na jeruzalemskom suđenju, „pravna manjkavost svjedoka predstavlja pravno svjedočenje svoje vrste“.⁹

Istraga o Mengeleu potaknula je nešto što danas možemo smatrati trećim narativom u istraživanjima ratnih zločina – narativom ne dokumenta ili svjedočenja, već rođenja forenzičkog pristupa razumijevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti. U vrijeme kad je Mengeleov kostur otkriven, znanstvenici su se počeli pojavljivati kao vještaci u slučajevima kršenja ljudskih prava, dajući svoju interpretaciju i glas predmetima – obično kostima i ljudskim ostacima.

No estetičke, političke i etičke komplikacije koje se javljuju uvođenjem objekta na suđenja ratnim zločinima ukazuju da se ne radi o inovaciji u kojoj će čvrsti objekt naprosto predstavljati stabilnu i fiksiranu alternativu ljudskim nesigurnostima, dvosmislenostima i uplašenostima. Dapače, kao što ćemo pokazati, komplikacije povezane sa svjedočenjem – subjekta – odjekuju u prezentaciji objekta. Ljudski su ostaci vrsta objekta iz kojeg se trag subjekta ne može potpuno izbrisati. Njihova pojava i prezentacija pred sudom i pred javnim mnijenjem zapravo su dijelom zamaglike granice između objekta i subjekta, dokaza i iskaza.

Ako je suđenje Eichmannu obilježeno „nastupom svjedoka“,¹⁰ kao što tvrdi Wieworka, onda mi tvrdimo da slučaj Mengele predstavlja usporednu pojavu „stvari“. No svaki od tih procesa nije samo uveo nove oblike dokaza – oni su izmijenili uvjete pod kojima dokazni materijal postaje čujan i vidljiv, način na koji se pravne činjenice shvaćaju i oblikuju. Tako te inovacije nisu samo afirmirale forume na kojima su predstavljene već su ih u potpunosti transformirale. Ishod svakog od tih procesa prekoračio je presudu – „kriv“ u Eichmannovu slučaju i „Mengele“ u Mengeleovu slučaju. Ti su procesi inauguirali nov kulturni senzibilitet, etiku i političku estetiku čiji su se utjecaji i implikacije brzo prelide preko granica vlastitih polaznih foruma te napravile put od pravne domene do strukturiranja načina na koji shvaćamo i reprezentiramo političke konflikte, bilo u medijima, političkim debatama, književnosti, filmu ili umjetnostima.

Sredinom 1980-ih različite vlade su, zajedno s nizom privatnih organizacija (npr. Centrom Simona Wiesenthala), poduzele posljednje očajničke pokušaje lociranja i hvatanja još živih nacističkih voda. U slučaju Mengelea, sve je kulminiralo 1985. godine. Ranije u veljači iste godine održano je izvanredno trodnevno međunarodno saslušanje u Yad Vashemu u Jeruzalemu, koje su vodili Gideon Hausner i niranberški tužitelj Telford Taylor. Oni su saslušali svjedočenja stotinjak ljudi koji su preživjeli Mengeleove eksperimente u Auschwitzu i zaključili kako „postoji dovoljno dokaznog materijala za pokretanje postupka [protiv Mengelea] pred višim sudom“.¹¹ Svjedoček se pripremalo dok su se skupljali dokazi za podizanje optužnice. Istovremeno, američki državni odvjetnik najavio je da će

Ministarstvo pravosuđa započeti istragu kako bi se „prikupili svi vjerodostojni dokazi o trenutačnome Mengeleovu boravištu, kao i informacije o njegovim kretanjima u okupiranoj Njemačkoj te navodnom bijegu u Južnu Ameriku“.¹² No, bilo je nemoguće locirati optuženog. U svibnju, u iščekivanju 40. obljetnice njemačkog poraza, SAD, Zapadna Njemačka i Izrael otkrili su zajednički plan da pronađu Mengelea i sude mu za zločine protiv čovječnosti.¹³ Očigledno, vrijeme je istjecalo i za svjedoke i za počinitelja, za kojeg se nagadalo da živi pod vojnem zaštitom u Paragvaju.

Napredak u istrazi postignut je veoma brzo. Posljednjega dana svibnja 1985., na osnovi informacija prikupljenih u sklopu vlastitih istraživanja, zapadnonjemačka policija pretresla je kuću u Mengeleovu rodnom gradu Günzburgu u Bavarskoj i pronašla niz dokumenata, uključujući pisma s kodiranom povratnom adresom koja su ih uputila prema Brazilu i austrijskome bračnom paru Wolframu i Liselotte Bossert. Bossertovi, koji su živjeli u São Paulu, prznali su brazilskoj policiji da su skrivali Mengelea i pomogli mu da pribavi lažni identitet. Također su uputili istražitelje na njegov navodni grob na malom groblju izvan São Paula, u gradiću Embu das Artes. Mengele se, tvrdili su, utopio u moru kod odmorišta Bertioga 1979., i oni su ga pokopali pod lažnim imenom, Wolfgang Gerhard.¹⁴

Brazilska policija ekshumirala je tijelo 6. lipnja.¹⁵ Iskopani kostur dospio je u središte velikoga medijskog događaja, a novinari su pozvani da prate policajce koji su bili zaduženi za ekshumaciju. Romeu Tuma, zapovjednik savezne policije u São Paulu, stajao je nad iskopanim grobom, s lubanjom i kostima okrenutima prema kamerama, potvrdivši novinarima kako je Mengele „propisno i zaista mrtav“.¹⁶ Ali, jasno, ta je izjava odmah osporena. Nisu svi bili uvjereni da su kosti Mengeleove. Izraelski dužnosnici bili su osobito sumnjičavi, među njima i Issar Harel,

Zamjenik mrtvozornika José Antonio de Mello pokazuje kosti novinarima na mjestu ekshumacije na groblju Nossa Senhora do Rosario, Embu das Artes, Brazil, 6. lipnja 1985.

Foto: Robert Nickelsberg/Time Life Pictures i Getty Images.

umirovljeni šef Mossada koji je nadgledao Eichmannovu otmicu i propale pokušaje hvatanja Mengelea. Oni su vjerovali da su „Mengele i prijatelji koji ga skrivaju poduzeli akciju nakon što ih je uzbunila koordinirana kampanja američke, zapadnonjemačke i izraelske vlade da ga se izvede pred sud“.¹⁷ „Nećemo si dopustiti da na nas utječu politički ili ideološki osjećaji“, rekao je Tuma idući dan. „Neki od nas bi voljeli da mogu reći kako je još živ, a neki bi voljeli reći da je mrtav.“ José Antonio de Mello, zamjenik mrtvozornika koji je novinarima pokazao lubanju, pokušao je sniziti očekivanja o ishodu: „Bit će vrlo, vrlo teško sa sigurnošću identificirati tijelo.“¹⁸

Zbog zahtjevnosti zadatka i visokih uloga te identifikacije – Mengele je bio posljednji značajni živući nacistički ratni zločinac još uvijek na slobodi, čija bi smrt uspješno zaključila razdoblje suđenja zločinima počinjenima za vrijeme Holokausta – vodeći forenzički analitičari iz nekoliko zemalja stigli su u laboratorij Medicinsko-pravnog instituta u São Paulu. Osim brazilske istražitelje, predvođenih de Mellom i forenzičkim antropologom Danielom Romerom Muñozom, poslana je i službena američka skupina, kao i zapadnonjemačka. Izraelski viši istražitelj nacističkih ratnih zločina, Menachem Russek, također je bio ondje, iako nije sudjelovao u ekshumaciji i pregledu, već je prije bio neka vrsta skeptičnog promatrača. Centar Simona Wiesenthala poslao je svoju skupinu, uključujući slavnoga teksaško-oklahomskog forenzičkog antropologa Clydea Snowa. Široki spektar potencijalnih forenzičkih dokaza iziskivao je jednako raznovrsnu skupinu stručnjaka. Analitičari rukopisa, otisaka prstiju, dentalnih i rentgenskih podataka, fotografija, dokumenata i odjeće, svi su bili uključeni u istragu.¹⁹ Zapovjednik policije rekao je okupljenim stručnjacima: „Brazilski će znanstvenici potpisati završno izvješće, no trebamo vašu potporu. [...] Na vama je, kao znanstvenicima, da donesete konačnu odluku.“²⁰

U središtu slučaja bile su kosti i znanstvenici koji ih znaju čitati. Christopher Joyce i Eric Stover iznose priču o kosturu u trima središnjim poglavljima knjige *Witnesses from the Grave*, svojeg viđenja karijere Clydea Snowa i pojavljivanja forenzičke antropolopije u domeni zagovaranja ljudskih prava. Stover, tadašnji predsjednik Odbora za znanstvenu slobodu i odgovornost Američkog udruženja

Forenzički stručnjaci okupljeni oko iskopanih kostiju, Embu des Artes,

Medicinsko-pravni institut, São Paulo, Brazil, lipanj 1985.

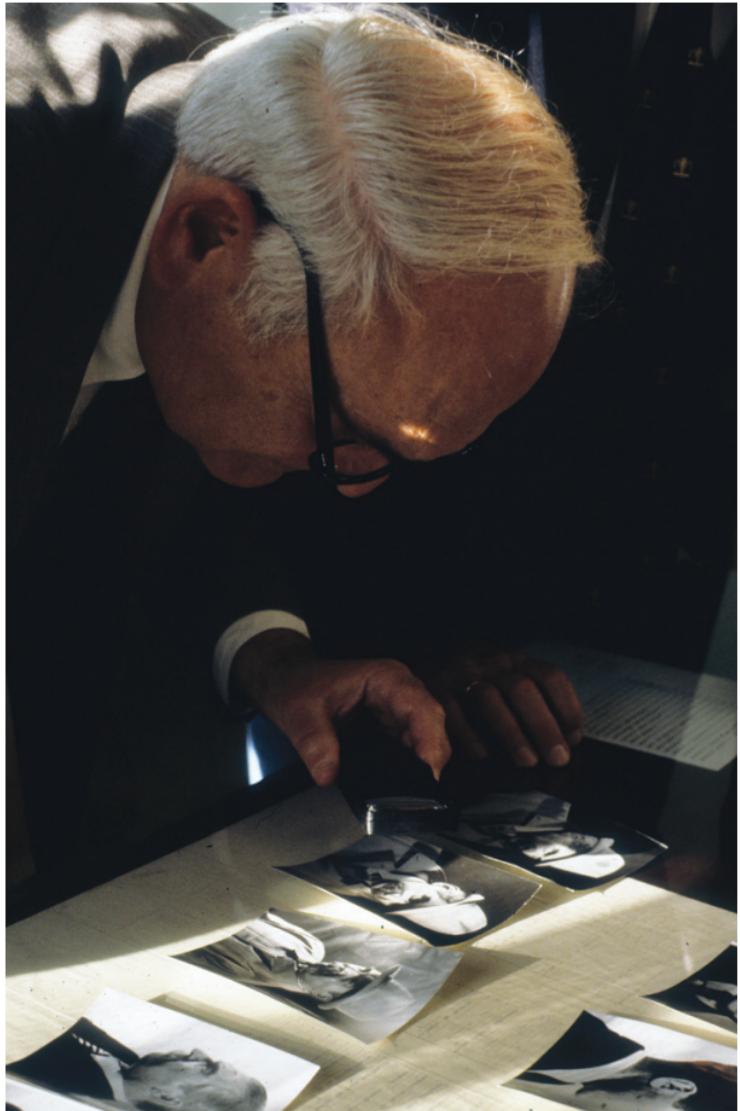
Foto: Eric Stover

za unapređenje znanosti, bio je član skupine Centra Simona Wiesenthala, uz Snowa, radiologa Johna Fitzpatricka i medicinskog ispitivača Leslieja Lukasha.²¹

U većini forenzičkih istraga ljudskih ostataka prvo pitanje koje se postavlja kostima glasi „Što se dogodilo? Kako si umro?“ Ta pitanja određuju tradicionalni slijed policijske istrage: identitet žrtve je poznat, a traži se uzrok smrti kako bi se utvrdilo je li počinjen zločin te tko ga je počinio. U São Paulu, međutim, uzrok smrti nije bio od velikog značaja; bio je to samo još jedan u nizu događaja u životu koji će biti uspoređeni s koštanim tkivom na kojem su zabilježeni. Važno je bilo utvrditi kome kosti pripadaju. Pitanje koje se postavilo kostima glasilo je „Tko si ti?“

Forenzički patolog Leslie Lukash pregledava fotografije Josefa Mengelea,
Medicinsko-pravni institut, São Paulo, Brazil, lipanj 1985.
Foto: Eric Stover

Kako bi odgovorili na nj, istraživači su morali rekonstruirati događaje i učinke života kako su bili zabilježeni ili fosilizirani u kostima. Znanstvenici koji su se okupili u São Paolu imali su pred sobom sve što se znalo o Mengeleovu životu – vremenski slijed sastavljen od dokumenata, fotografija i medicinskih podataka. Clyde Snow svoj je proces rada na identificiranju ljudskih ostataka prozvao osteobiografijom, ili biografijom kostiju. Ne pripadajući više živom biću, premda nisu tek običan objekt, kosti su obilježene proživljenim životom. Snow je objasnio kako kostur sadrži „kratku ali vrlo korisnu i informativnu biografiju pojedinca [...] ako je znate pročitati“.²² Riječ „biografija“ govori nam da nije bitan samo trenutak smrti već je i čitava povijest života – slijed bolesti, događaja i nesreća, zatim prehrana, uvjeti rada, navike – fosilizirana u morfologiji i teksturi kostiju. Snow je taj proces opisao u nedavnom intervjuu:

Kad vidimo kosti na stolu, one su mrtve. No u živom organizmu kost je vrlo dinamično tkivo, osjetljivo na različite vrste pritiska (primjerice stres), sport, ozljede i druge aktivnosti. Mi uzimamo tu osteobiografiju i uspoređujemo je s našom nestalom osobom. Na taj način možemo postupno eliminirati sve više preminulih dok ne pronađemo osobu koju smo tražili.²³

To je, zapravo, postupak koji se obično koristi za identifikaciju nestalih osoba. I istraživači o Mengeleu provedena je vrlo slično istragama nestalih osoba. U tom smislu Mengele je bio samo još jedan u mnoštvu desaparecidos (nestalih osoba) za kojima se u to vrijeme tragalo u Južnoj Americi. Ironično, upravo je istraživači o Mengeleu pomogla učvrstiti interdisciplinarni postupak identifikacije nestalih osoba, niz metoda i tehnika pomoću kojih su se od tada otkrila imena i identiteti tisuća tijela.

Forenzički stručnjaci (s lijeva na desno) Clyde Snow, John Fitzpatrick, Daniel Romero Muñoz i Leslie Lukash pregledavaju kosti, Medicinsko-pravni institut, São Paulo, Brazil, lipanj 1985.

Foto: Eric Stover

Nestručnom oku kosti sve izgledaju slično – lubanje su lišene ekspresije i mimike ljudskog lica.²⁴ Međutim, one su izložene životu na sličan način kao što je fotografski film izložen svjetlosti. Život, shvaćen kao produžen niz izloženosti mnoštву utjecaja (rad, rast, prehrana, nasilje itd.), projicira se na mutirajući, šireći i stežući negativ, koji je živuće tijelo. Poput palimpsesta ili fotografije s višestrukom ekspozicijom, kosti može biti zamršeno interpretirati. No analitičke metode i znanstvene tehnike koje su dobine na značaju u Brazilu 1985. omogućile su da ono što je zapisano u kostima malo-pomalo dođe u središte pozornosti.

Proces utvrđivanja Mengeleova identiteta sastojao se od strpljivog i sistematičnog čitanja kostiju, sastava koštanog tkiva, njihovog oblika i tekture, usporedo s čitanjem podataka iz Mengeleova života. Kako se istraga razvijala, čitanje se sve više, kost po kost, približavalo identifikaciji: spol (muški), korištenje ruke (dešnjak), visina (174 cm), građa (srednja), rasa (bijela), plombe i rupe u zubima, lomovi i nezgode zabilježeni za vrijeme rata i sada vidljivi na RTG snimci (kuk, palac, lopatica i ključna kost), i starost u trenutku smrti (64 -74 godine).²⁵

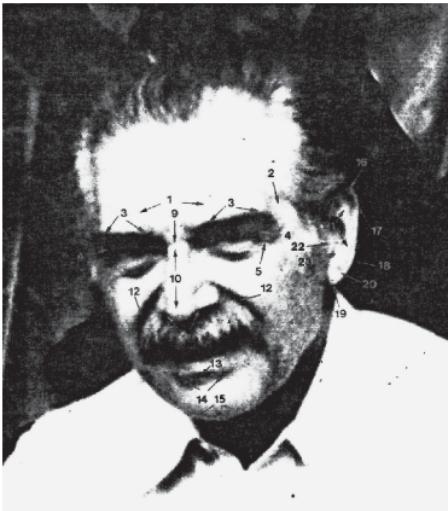
Kako je istraga napredovala a potvrđivanje poznatih činjenica i događaja iz Mengeleova života pomoću tragova zapisanih u kostima se nastavilo, rasla je i nada, kao što je napisao jedan novinar prateći priču iz São Paula, „da su izgledi za pouzdanu identifikaciju drastično porasli“.²⁶

No apsolutna izvjesnost bila je izvan dosega tih znanstvenika, ali i same discipline. Forenzička je antropologija, poput drugih empirijskih znanosti, stvar vjerojatnosti. Svaki znanstveni članak sadrži bilješku o stupnju vjerojatnosti (balance of probability) ili dopuštenom odstupanju (margin of error) svojih nalaza. Različita pitanja koja su postavljena te eksperimenti koji su provedeni na kosturu sličili su sustavu kolegijalne procjene (peer review) u kojem svaka interpretacija povećava ili smanjuje stupanj vjerojatnosti. (Naravno, postojala je mogućnost da Mengele nije jedini bijelac te građe i tih obilježja, sa sličnim ozljedama i bolestima, pokopan u to vrijeme u Brazilu.)

Danas se vjerojatnost općenito shvaća kao mjera izglednosti da će do nekog događaja doći ili je već došlo. Ali, kao što upozorava filozof Ian Hacking, taj pojam ima i subjektivno i objektivno značenje. Oba značenja bilježe ponešto od razlike i napetosti između ljudskog svjedočenja i materijalnog dokaza. „Subjektivna vjerojatnost“ povezana je, objašnjava Hacking,

Fotografska usporedba poznatih fotografija Josefa Mengelea i onih „Wolfganga Gerharda“ pronađenih u brazilskom domu Bossertovih, obilježenih s 24 točke podudarnih fizičkih osobina.

Foto: „Behördengutachten i.S. von § 256 StPO, Lichtbildgutachten MENGELE, Josef, geb. 16.03.11 in Günzburg“, Bundeskriminalamt, Wiesbaden (14. lipnja 1985.); s dopuštenjem Maje Helmer.

s evaluacijom autoriteta svjedoka – tradicionalno putem društvenog statusa, plemstva ili bogatstva. U tom smislu, pojam „vjerojatno“ označuje nešto čemu možemo povjerovati ili što možemo odobriti, pozivajući se na autoritet ili konsenzus; prema tome, kako se 18. stoljeće bližilo kraju, Hacking navodi kako je Edward Gibbon u knjizi *Povijest propasti i pada Rimskog carstva* još mogao napisati da je „takva činjenica vjerljiva ali nedvojbeno pogrešna“ bez da smatra da se radi o proturječnosti. „Objektivna vjerljivost“, s druge pak strane, povezana je sa svojstvima objekta ili fenomena koji se analizira. Prema Hackingu, počevši od sredine 17. stoljeća, drugo značenje pojma počelo je sve više zamjenjivati prvo.²⁷

Ipak, u slučaju forenzičke, ta se dva značenja neprekidno isprepliću, jer se objekt ne može pojaviti na suđenju bez stručnjaka koji će ga prezentirati. Dokazna vrijednost stvari ovisi, barem djelomično, o autoritetu (vjerojatnosti) stručnjaka koji ga javno dešifrira, što će reći da je vjerljivost činjenice ili događaja također funkcija vjerodostojnosti stručnjaka. Je li moguće da subjektivna vjerljivost još uvijek proganja objekt, da kroz vjerljivost objekt izbjegava potpuno podčinjavanje determiniranosti? Premještanjem koncepta vjerljivosti sa subjekta na objekt, sumnja koja karakterizira svjedoka, bilo u pozitivnom ili negativnom smislu (na primjer, nepouzdano pamćenje i neodređenost) sada se javlja i u slučaju materijalnog objekta.²⁸

Za znanstvenike, jednako kao i za odvjetnike, istina se mjeri kao položaj na ljestvici vjerljivosti. Pojmovi kao što su „stupanj vjerljivosti“ ili „izvan svake sumnje“ odnose se na odluke koje su povezane s tim izračunom. Dok znanost može jednostavno evidentirati mjeru vjerljivosti ili dopušteno odstupanje, pravo mora donijeti sud na temelju relativne nesigurnosti ili nepouzdanoći. Odluke u pravu i politici,

ako su dostoje vlastitog imena, moraju se donositi tako da premašuju izračun; u suprotnom, sud je tek mehanički postupak. Odluka je nužna upravo zato što se izračunom ne može (i ne bi trebalo) doći do definitivnog odgovora.²⁹

Odlučivanje se oslanja na estetičke operacije – to jest na način i redoslijed kojim nam se stvari i događaji ukazuju.

Kao što sugerira Lorraine Daston,

činjenice su često blijede i treperave. One su rezultat suptilnih istraživanja koja mukotrpno moraju stabilizirati prolazne utjecaje ili vješto slijediti nekoliko niti dokaza do čvrstog, stabilnog tkanja. Iznad svega, kao što etimologija otkriva, [...] najzanimljivije i najkorisnije činjenice ne pronalaze se već stvaraju, te su artefakti u pravom smislu riječi.³⁰

Stvaranje činjenica, dakle, ovisi o osjetljivoj estetičkoj ravnoteži, o novim slikama koje su omogućile nove tehnologije – slikama koje ne samo da se mijenjaju pred našim očima već i mijenjaju naše oči kao takve, utječući na način na koji vidimo i shvaćamo stvari. Estetika je, kao osjetilno prosudjivanje, ono što reorganizira polje mogućnosti i njihovu percipiranu izglednost te prosijeca ekonomiju izračuna vjerljivosti. Riječ osuda (*conviction*) tako pravnu presudu artikulira subjektivnim osjećajem utemeljenog vjerovanja, uvjerenosti (*being convinced*).

U Brazilu, odluka – „Mengele“ ili „nije Mengele,“ odnosno „mrtav“ ili „živ,“ „otvorena“ ili „zatvorena istraga“ – nerazlučivo se vrtjela oko pažljivog izračuna vjerljivosti i oko estetičkog suda: jedno nije bilo moguće bez drugog. Kako objašnjava Sheila Jasanoff u knjizi *Science at the Bar* – svojoj studiji o odnosu prava, znanosti i tehnologije – i znanost i pravo podrazumijevaju složena i kontroverzna pravila i odredbe što ih primjenjuju suci, porota ili

ravnopravni sudionici (peer groups) u procesu „konstrukcije“ i evaluacije činjenica i dokaza. U tom smislu, znanstveni proces usporediv je s pravnim. Jasanoff pokazuje kako se sudove često poziva u pomoć u situacijama kad su empirijski nalasci nejasni a tvrdnje sporne, nepouzdane i nedosljedne.³¹ Jasno, znanost i pravo posjeduju vlastite procedure, elastičnosti i krutosti u konstruiranju činjenica. Bruno Latour, na kojemu Jasanoff temelji neka od svojih opažanja, naglašava kako „činjenice, suprotno staroj izreci, očigledno ne 'govore same za sebe': tvrditi da govore značilo bi zanemariti znanstvenike, njihove sporove, laboratorije, njihove sprave, članke i njihov neodlučni govor povremeno prekidan deiktičkim gestama“.³² U takvom se laboratoriju, okružena nizom sprava za prezentaciju i reprezentaciju te mašinerijom za čitanje i proizvodnju pojavnosti, odvijala istraga o kosturu iz Embua.

U mjestu suđenja živoj osobi, kojemu su se nadali preživjeli i vlade koje su ga tražile, proces koji je doveo do Mengeleove identifikacije može se smatrati svojevrsnim „suđenjem kostima“, provedenim ne unutar pravnog već unutar znanstvenog foruma, laboratorija koji je prethodio mnogim budućim sudnicama. U tom forumu, sve su znanstvene tvrdnje i postupci bili provjereni i osporeni od strane ravnopravnih sudionika (peers) te, konačno, preispitani od javnosti koju je trebalo uvjeriti. Iako je taj proces, strpljivo i postupno, uzeo u obzir događaje iz Mengeleova života, cilj „suđenja“ nije bio da se sudi postupcima Josefa Mengelea, već utvrđivanje njegova identiteta. Bilo je to kao da je izokrenuta verzija danteovske kazne - u kojoj su grešnici kažnjavani tako što su postali žrtve beskonačno

ponovljenog zločina kojeg su sami počinili – sada primijenjena na Mengeleove ostatke. Lubanja frenologa (autora doktorske disertacije „Rasno-morfološko istraživanje prednje sekcije donje čeljusti u četiri rasne grupe“, 1935.)³³ postala je epistemički problem stvarne znanosti, i možda čak najproučavаниji, najkontroverzniji i najobrađivniji problem svoga vremena.

Definiranjem brazilske istrage kao „suđenja jednoj stvari“ ne tvrdimo da je znanstveni rad doslovno bio organiziran kao suđenje, no nismo ni jednostavno izmislili ideju putem svojevrsne metaforičke ekstenzije. Ne tvrdimo niti da je Mengeleov kostur bio predmet (subject) osuđujuće ili oslobođajuće presude – kao što su to bili ostaci pape Formoza, kojemu se sudilo postumno na slavnome Sinodu trupla u Rimu 897. godine. Proces kojem su Mengeleovi ostaci bili podvrgnuti (subjected) dio je tradicije „suđenja stvarima“ koja postoji koliko i samo suđenje.³⁴

Prema Miguelu Tamenu, pripisivanje djelovanja (agency) i, posljedično, odgovornosti stvarima možemo pratiti do starogrčkog prava, u sklopu kojega je skupina atenskih sudaca „predsjedala prutaneionom“, posebnim sudom zaduženim za slučajeve protiv nepoznatih počinitelja i neživih objekata“. Tamen, kojega zanima genealogija djelatne sile (agency) i komunikacijska sposobnost stvari, opisuje događaj kad je na skulpturu atletičara Teagena, izrađenu nakon njegove smrti, iz osvete nasrnuo jedan od protivnika, „sve dok skulptura, po svoj prilici prevrnuvši se, nije pala na njega i zgnječila ga na smrt. Skulptura je nakon toga dovedena pred sud, proglašena krivom i osuđena na bacanje u more, iako je proročica kasnije savjetovala da je se vrati na staro mjesto“. ³⁵ U Tamenovoј shemi, ovakvi procesi mogu se dogoditi jer predmeti postaju djelatni kroz interpretaciju, govore zahvaljujući svojim „priateljima“ – ljudima koji se oko njih okupe te ih konstruiraju. Takvo okupljanje, „društvo prijatelja“ ili zagovornika,

u pravnom smislu, tvori neku vrstu foruma za tumačenje i raspravu, upravo zbog „epistemološkog problema [...] mogućnosti da se odredi što vrijedi kao legitimno ‘priopćivanje’ objektovih potreba“ ili zahtjeva, kao što navodi Tamen.³⁶

Što se tiče povijesti analitičkog istraživanja stvari, forenzičku praksu u srednjem su vijeku na životu održavali ljudi poznati kao „đavolji odvjetnici“, stručnjaci imenovani od Crkve čiji je zadatak bio pronaći greške ili prijevaru u opisima čuda priloženima kao dokaz svetosti, te izložiti argumente protiv kandidata za kanonizaciju. Iako je svjedočenje bilo ključno, materijalno istraživanje, kao što otkriva Fernando Vidal, igralo je važnu ulogu u procesu kanonizacije.³⁷ Svjedoci su često izvještavali o izvanrednim događajima, uvjereni da su im zaista prisustvovali. Ta čuda bila su shvaćena kao božanske intervencije u svijet smrtnika; djela koja nadilaze poredak stvorene prirode – ozdravljenja, vizije, levitacije – iza kojih su često ostajali materijalni tragovi. Njihov proces verifikacije uključivao je ispitivanje živih i mrtvih tijela, ponekad čak kapi krvi, noktiju i sličnih detalja. Polaganom evolucijom rada đavoljih odvjetnika značenje vjerljivosti premješteno je s vjerodostojnosti svjedoka na vjerljivost materijalnih fenomena.³⁸

U Brazilu, skupina stručnjaka okupljenih u malome znanstvenom forumu oko Mengelova kostura bila je odgovorna za različita područja ekspertize. „Imali smo članove koji djeluju u različitim disciplinama“ prisjeća se Snow. „No naša su se znanja toliko preklapala da smo mogli pregledati tuđi rad i recenzirati ga unutar skupine, pomno provjeriti rezultate i metodologiju svojih kolega.“³⁹ „Nakon gotovo tjedan dana

rada“, rekao je Snow Stoveru, „bili smo negdje između ‘vjerojatno’ i ‘vrlo vjerljivo’ da su ostaci zaista Mengeleovi.“⁴⁰ Kao što smo prepostavili, pravo i znanost imaju povezane ali različite metode za utvrđivanje činjenica, te se prema vjerljivosti odnose na drugačije načine. Javno mnjenje pak ima svoj izračun donošenja odluka. Zadatak tih znanstvenika bio je da u identitet dotičnih ostataka uvjere ne samo sebe već i državne odvjetnike i kriminaliste, kao i – a to je, smatrali su, bio najteži dio – širu javnost, prvenstveno preživjele žrtve holokausta te njihove predstavnike, koji su više od svega željeli vidjeti živog Mengelea pred sudom.⁴¹

Forenzika se, jasno, ne bavi isključivo znanosti već i prezentacijom znanstvenih otkrića, znanosti kao umjetnošću uvjeravanja. Izveden iz latinske riječi forensis, korijen riječi odnosi se na “forum” i stoga na praksu i vještini argumentiranja pred stručnim, političkim ili pravničkim skupom.⁴²

U klasičnoj retorici, jedna takva vještina je uključivala obraćanje forumu objekata. Budući da oni ne mogu govoriti sami za sebe, potreban je prijevod, posredovanje, interpretacija između „jezika stvari“ i ljudskog jezika. To uključuje prozopopeju – figuru u kojoj govornik umjetno daje glas neživim predmetima. Raspravljavajući o „davanju glasa stvarima kojima priroda nije dala glas“ retoričar Kvintilijan piše o moći prozopopeje da „spusti bogove s nebesa i digne mrtve, dok i gradovi i narodi mogu pronaći glas“.⁴³

Taj trčak koristi se i u slučaju „lica Prirode koje govori“ (speaking face of Nature) kod Wordswortha, u slučajevima kad američke sudske odluke korporacijama dodijeljuju prava fizičkih osoba (na primjer, pravo „slobode govora“), ili u slučaju odluke Ekvadorskoga nacionalnog kongresa da se dodijele prava ekosustavima.⁴⁴ Mi ni u jednom od tih slučaja ne govorimo o „grešci“, već o bitnom manevru u argumentu koji, nužno, proslijedi putem stvari.

Forenzika, dakle, uključuje odnos između triju komponenti: objekt, posrednik i forum. Svaka je od tih kategorija elastična ili dinamična. Sve se u njihovim interakcijama u osnovi dovodi u pitanje, i ništa se ne podrazumijeva. Budući da objekt i njegov tumač čine poveznu retoričku cjelinu, za pobijanje iskaza koji se pripisuje stvari potrebno je rastaviti mehanizme njene artikulacije, odnosno pokazati da objekt nije autentičan, da njegov tumač nije nepristran ili da je došlo do kratkog spoja u njihovoj komunikaciji. Objekt i njegov „priatelj“ ne govore istim jezikom, možemo reći, bilo stoga što stručnjak pogrešno shvaća, ili, radikalnije, zato što takozvani govor objekta dolazi u potpunosti od njegova tobožnjeg odvjetnika.

Forum osigurava tehnologiju pomoću koje se takvi iskazi i protuiskazi u ime objekta mogu prezentirati i osporiti. On uključuje poprište borbe, protokole pojavljivanja i evaluacije, kao i stručnjake. Forum nije unaprijed zadani prostor, već se proizvodi putem niza zamršenih izvedbi. Uistinu, on često niti ne postoji prije prezentacije dokaza unutar njega samog. Forumi se okupljaju upravo oko spornih stvari – zato što su sporne. „Stvar je,“ kaže Bruno Latour u svome utjecajnom promišljanju demokracije proširene na stvari (*Dingpolitik*), „tema koja okuplja ljudе zato što ih razdvaja. [...] Ne sastajemo se zato što se slažemo“, objašnjava, „već zato što su nas određene značajne, sporne teme okupile u neutralnom, izoliranom prostoru kako bismo došli do nekog oblika privremenog, provizornog (ne)slaganja.“⁴⁵

Forumi međunarodnog prava su dobri primjeri toga. Ovdje dokaz često dolazi prije (before) – u oba smisla (before: prije i pred) – foruma u kojima će se konačno o njemu diskutirati. Posebni sudovi za odredene događaje ustanovljuju se nakon počinjenog nasilja te se okupljaju, tako reći, oko dokaza. Forenzika stoga može biti shvaćena kao arheologija novije prošlosti, ali i kao projektivna praksa uključena u pronalaženje

i konstruiranje novih foruma.⁴⁶ A kada ti forumi već postoje, teme ili problemi koji dolaze pred njih mogu utjecati, i ponekad utječu, na njihovo ustrojstvo, jer se oni reorganiziraju kako bi mogli uključiti nove poretke svjedočenja ili dokaza.

Ako je suđenje Eichmannu uspješno uvelo koncept žrtve-kao-svjedoka na povijesnu pozornicu i pritom preoblikovalo prostor prava, sličnu transformaciju nalazimo u pojavi kostiju i drugih objekata u novonastalim sudovima za ljudska prava kasnoga 20. stoljeća. Ono što možda vidimo kao ekspanziju foruma zapravo je njegova transformacija. Forumi nisu nepromjenjivi, čak i ako se ponekad konsolidiraju unutar čvrstih institucionalnih struktura; oni su dinamični i kontingentni, privremeni, raspršeni i umreženi novim tehnologijama i medijima. Oformljuju se oko dokaza; savitljivi su, mijenjaju se, ponekad se spajaju s drugim forumima, a ponekad se smanjuju ili jednostavno raspadaju i rasplinjuju pred našim očima.

U São Paulu, dok je privremeni međunarodni forum znanstvenika bio okupljen oko kostura na stolu, drugi ih je forum čekao izvan laboratorija, drugi prostor reprezentacije i uvjeravanja. Iako to tada nije bilo potpuno očito – ali, gledajući unatrag, čini se apsolutno ključnim – za čin uvjeravanja bila je potrebna slika. A dogodilo se da je sam znanstveni rad bio zaključen, ili zapečaćen, proizvodnjom slike koje će i u očima javnosti morati ovjeriti istragu. U sklopu rada na izračunavanju, i u njegovom suvišku, slika se nametnula kao najuvjerljiviji postojeći dokaz.

Postojanje takve slike bilo je omogućeno tehnološkim preduvjetima koji su u to vrijeme tek bili sazreli. Sliku je proizveo član zapadnonjemačke skupine, Richard Helmer. On je također bio

Njemački forenzički znanstvenik Richard Helmer priprema lubanju pronađenu u Embu des Arteu, Medicinsko-pravni institut, São Paulo, Brazil, lipanj 1985.
Foto: Eric Stover

amaterski fotograf te je osmislio metodu kojom se fotografija (točnije, videografija fotografije) spaja sa znanošću patologije. Za početak, Helmer je nanovo izradio lubanju, koja je bila teško oštećena pri žurnoj ekshumaciji od strane brazilske policije. (Snow je u intervjuu za emisiju *Nightline* televizije ABC izjavio kako je „policajac koji iskopava kostur sličan čimpanzi koja izvodi transplantaciju srca“.)⁴⁷ Nakon što je to obavljeno, navode Joyce i Stover, Helmer je mogao započeti rad na slikama:

Helmer je usavršio postupak za obradu slike (tzv. face-skull superimposition) u kojem se videoslika fotografije stavlja preko videoslike lubanje kako bi se utvrdilo pripadaju li istoj osobi. [...] U svom laboratoriju na Sveučilištu u Kielu proučavao je topografije stotina lubanja, kao što bi inženjer mjerio lukove i svodove na katedrali, i sveo ih na geometrijske formule. Iz toga je proizšao postupak za pozitivnu identifikaciju nepoznatih osoba koji je dopušten kao dokazni materijal na zapadnonjemačkim sudovima.⁴⁸

Koristeći takve tablice i formule, Helmer je lubanji dodaо debljinu i oblik lica koje je nestalo nakon smrti. Pomoću 30 iglica, od kojih je svaka bila pričvršćena glinom na površinu lubanje i s bijelim završetkom gdje je trebala biti koža, Helmer je iznova stvorio nestale crte lica. To mu je omogućilo da lubanju i fotografije usporedi „do u milimetar“.⁴⁹

Snow je kasnije rekao da metoda koju je Helmer upotrijebio za označavanje udaljenosti između kože i kostiju ima dugu povijest u Njemačkoj, još od identifikacije ostataka Johanna Sebastiana Bacha u Leipzigu krajem 19. stoljeća. Prisjetio se kako je 1894. crkva Sv. Tome u Leipzigu željela pronaći Bachove ostatke kako bi ih se moglo propisno komemorirati. Bilo je šest mogućih kostura. Anatom Wilhelm His koristio je, navodi Snow,

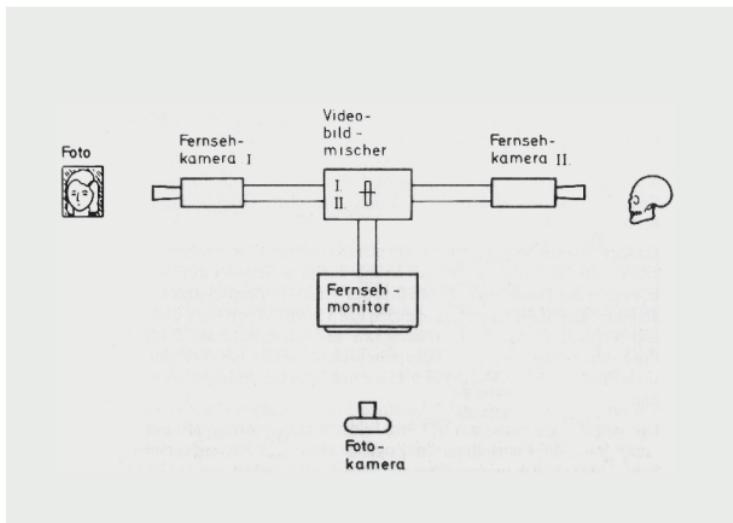
Mjerenje dimenzija lubanje za koju se vjeruje da pripada Josefu Mengeleu,
Medicinsko-pravni institut, São Paulo, Brazil, lipanj 1985.
S dopuštenjem Maje Helmer.

metodu koju je razvio provodeći eksperimente na pedesetak nedavnih muških i ženskih samoubojica. Izabrao je tridesetak točaka na svakoj glavi i zario bi iglice do kostiju, mjereći udaljenost pomoću komadića pluta. [...] Nakon toga bi uzeo iglice i pričvrstio ih na gipsane odljeve lubanja i pomoću njih dobio obrisne linije preko površine te tako izradio lice u glini. Na taj su način odabrali model lica koji je najviše sličio slici Bacha.⁵⁰

Formule i tablice koje je His izradio, prvi izračunavši udaljenost između kože i kosti, još su uvijek u upotrebi u mnogim patološkim institutima. Helmer je pošao od tih podataka dodavši im vlastita mjerena.

Shematski dijagram uredaja za superpoziciju lica i lubanje. Preuzeto iz:
Richard Helmer, Schädelidentifizierung durch elektronische Bildmischung

Nakon što je zabio sve igle, Helmer je Mengeleovu lubanje postavio na poseban držač. Na drugi je stalak postavio fotografije iz različitih razdoblja Mengeleova života. Fotografije iz njegova SS-kartona, iz profila i frontalna, bile su najkorisnije, no druge slike, iz razdoblja dok je živio kao bjegunac, uključujući one koje su pribavile tajne službe i koje su dali Bossertovi, pružile su recentniji materijal. Među tim inače dokumentarnim i osobnim fotografijama, Helmeru je jedino bilo bitno da pronađe one na kojima se vide crte lica, lubanja ispod kože. Metodu je nazvao „Schädelidentifizierung durch elektronische Bildmischung“, ili identifikacija lubanje elektronskim miješanjem slike.⁵¹

Bilo je vrijeme da se proizvede slika. Helmer je namjestio „dvije kamere visoke rezolucije [...] na pomicne trake tako da se mogu pomicati unaprijed i unatrag“, usmjerivši jednu na lubanju, a drugu na fotografiju.⁵² Lubanju se moglo okretati na stalku kako bi je se uskladilo s kutom iz kojeg su različite fotografije bile snimljene. Dvije televizijske slike učitavale su se u procesor slike koji je zatim svoj output prikazivao na zaslonu. Procesor slike je imao nekoliko funkcija: mogao je preklopiti (overlay) slike koje dolaze iz dva izvora, i mogao je generirati horizontalno i vertikalno podijeljene zaslone (split screens). Kao što izvješćuju Joyce i Stover:

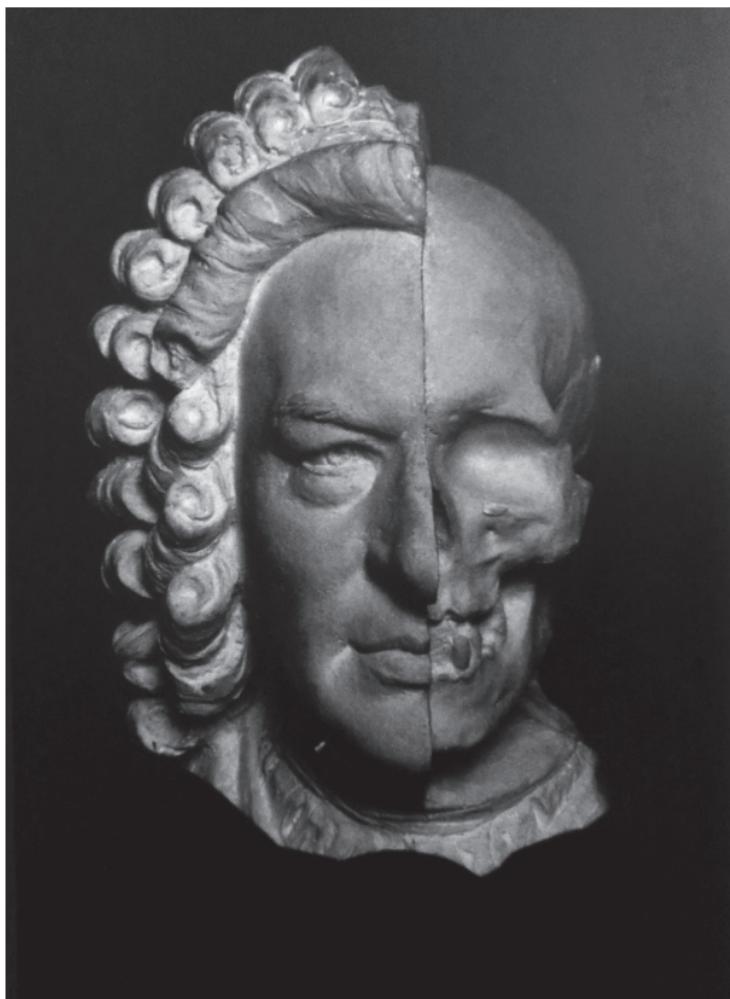
Helmer, znanstvenik koji je postao kameraman, zaškiljio je kroz tražilo jedne kamere, fokusirajući lubanju. Isto je napravio s drugom kamerom. Klizio je između njih, pomicući ih naprijed i natrag sve dok dvije slike lubanje i lice na zaslonu nisu postali iste veličine. Pomoću procesora postavio je slike jednu iznad druge, poravnavajući tkivo lica [na fotografiji] u svakoj točci s bijelo označenim iglicama.⁵³

U dvjema dimenzijama TV zaslona, i samo ondje, ostvarena je superpozicija lica i lubanje. Iz dvaju izvora slike proizvedena je jedna slika. Kao što je Helmer kasnije naveo u jednom članku u medicinskom časopisu:

Preciznim namještanjem lubanje u odnosu na položaj glave na fotografiji u elektronskoj superpoziciji, ostvarena je potpuna sukladnost između svih prepoznatljivih proporcija glave, lica, očiju, nosa i usta. Konture modela sloja mekog tkiva podudarale su se s konturama lica s fotografске površine.⁵⁴

Rekonstrukcija glave koju je napravio Wilhelm His na osnovi odljeva lubanje za koju se vjeruje da pripada Johannu Sebastianu Bachu.

Foto: Ines Weizman.

Isječak iz filma Josef Mengele: The Final Account (1998.), režirao Dan Setton.

Uvjeren preciznošću superpozicije, Helmer je svoj rad prezentirao kolegama. Joyce i Stover pišu:

Lubanja nalik jastučiću za pribadače pojavila se na TV zaslonu, s fotografijom preko nje. Prizor je bio uznemirujuć. Očima i mozgu trebalo je nekoliko trenutaka da obrade tu neobičnu sliku. Gledali su ljudsko biće kakvo nitko ne može vidjeti, s kožom poput sablasne opne.⁵⁵

Helmer je na zaslonu mogao kontrolirati slojeve, dijeleći lice na pola, brišući sloj fotografiranog lica da otkrije lubanju, i obratno, zamjenjujući jednu fotografiju drugom iz svih razdoblja Mengeleova života kako bi pokazao nepromjenjivost lubanje. Niz različitih funkcija procesora mogao je, čini se, prikazati Josefa

Richard Helmer demonstrira uređaj za testiranje superpozicije lica i lubanje. Isječci iz video-priručnika Schädelidentifizierung durch elektronische Bildmischung.
S dopuštenjem Maje Helmer.

Richard Helmer (desno) s Alijem Hamelijem (lijevo) i lubanjom Josefa Mengalea pripremljenom za demonstraciju superpozicije lica i lubanje, Medicinsko-pravni institut, São Paulo, Brazil, lipanj 1985.
S dopuštenjem Maje Helmer.

Mengelea naizmjenično živog i mrtvog, poluživog i polumrtvog – sablasna pojava – prisutnog i reprezentiranog u isto vrijeme. Konačna ilustracija u Helmerovu članku o tom slučaju bila je gotovo komična: prikazivala je Mengaleovo lice u dobi od 65 godina, postavljeno preko lubanje tako da izgleda kao da lubanja nosi šešir.⁵⁶ Podudarnost je bila savršena. Videoslika fotografije bila je precizno postavljena preko videoslike lubanje. Bilo je to lice namotano oko lubanje, subjekt oko objekta, slika života oko slike smrti. Bile su to slike koje su nedostajale. Rezultati Helmerove metode gurnuli su račun vjerojatnosti dalje u smjeru definitivne identifikacije, no učinili su i više od toga.⁵⁷ Pojava

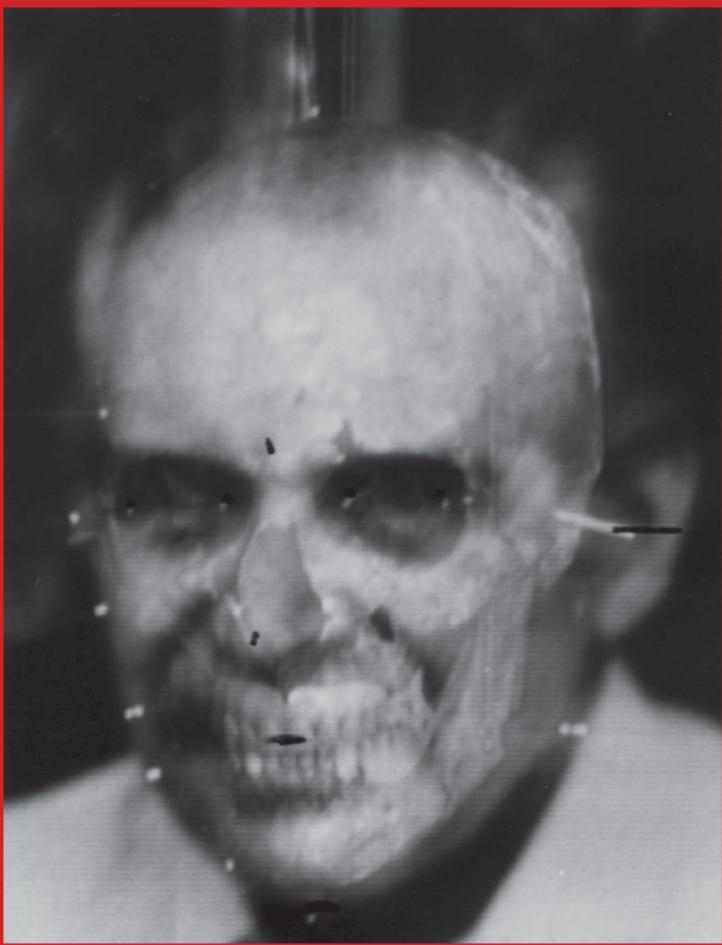
SLJEDEĆE STRANICE: Slike dobivene korištenjem Mengeleovih fotografija i slika njegove lubanje iz Helmerove demonstracije superpozicije lica i lubanje, Medicinsko-pravni institut, São Paulo, Brazil, lipanj 1985. S dopuštenjem Maje Helmer.

do tada nevidene slike proizvela je potencijal za presudu. Na konferenciji za novinare idući dan, forenzički tim izložio je svoje zaključke – „Naše mišljenje je da ovaj kostur pripada Josefu Mengeleu“ – i pokazao fotografije svojih metoda, uključujući Helmerovu odlučujuću superpoziciju.⁵⁸ Ralph Blumenthal iz New York Timesa izvjestio je s događaja koji je nazvao „bučnom novinskom konferencijom u sjedištu savezne policije“ kako su međunarodni stručnjaci citirali različite dokaze u korist vlastitoga zaključka. Najupečatljivija je, prema mišljenju mnogih, bila zapadnonjemačka fotografska usporedba u kojoj su slike ekshumirane lubanje bile prikazane na zaslonu i uspoređene s poznatim fotografijama dr. Mengelea iz njegova SS-kartona iz 1938. „Bilo je vrlo uvjerljivo“, prisjetila se [članica američke skupine Ellis] Kerley, antropologinja iz Marylanda. „Gledajući u zaslon, mogli smo vidjeti kako gornju polovicu slike zamjenjuje lubanje, i mogli smo vidjeti konture lubanje kako potpuno odgovaraju licu. Sve se poklapalo.“⁵⁹

Također su održali i svojevrsno uvodno predavanje o statusu znanstvenih dokaza i istine. Kad su ih pitali koliko su uvjereni da lubanja pripada Mengeleu, voditelj američke skupine Lowell Levine odgovorio je: „U okvirima razumne znanstvene izvjesnosti.“ „Imajući na umu dvosmislenost toga znanstvenog pojma“, objašnjavaju Joyce i Stover, „to označava vrlo, vrlo, vrlo visok stupanj vjerojatnosti. Znanstvenici nikad ne kažu da je nešto 100% sigurno.“⁶⁰

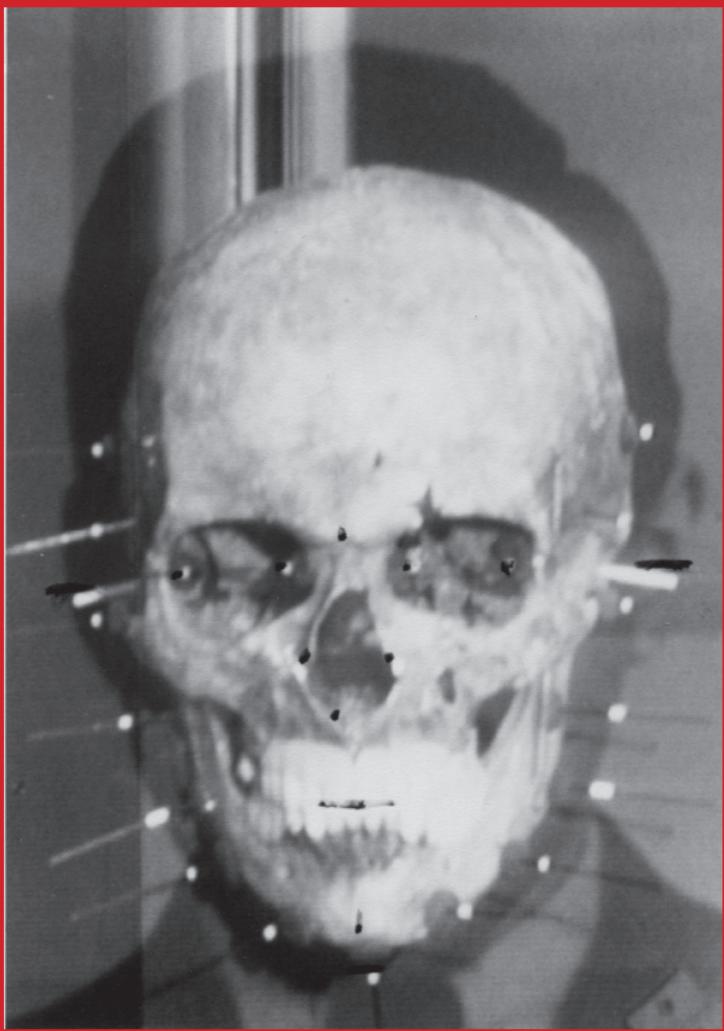

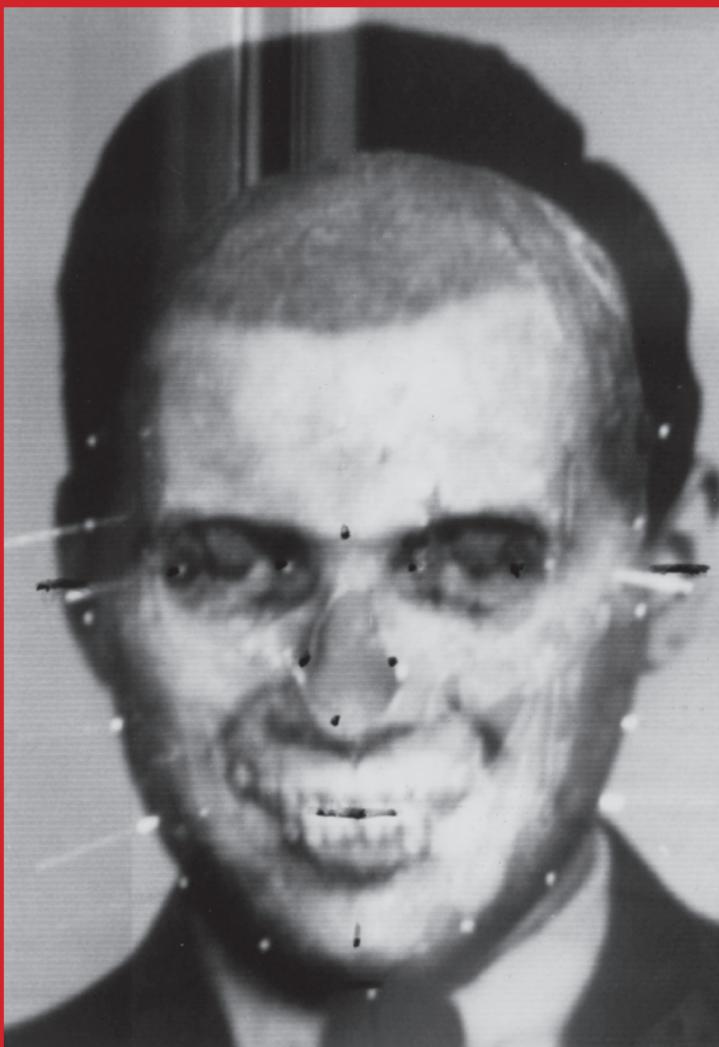

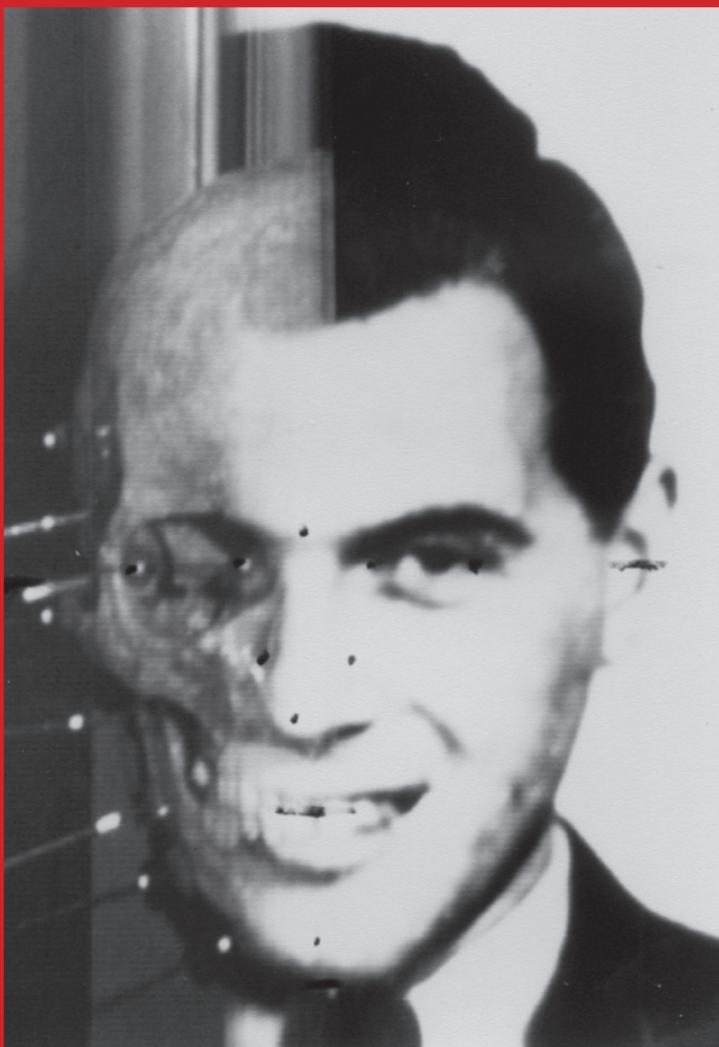

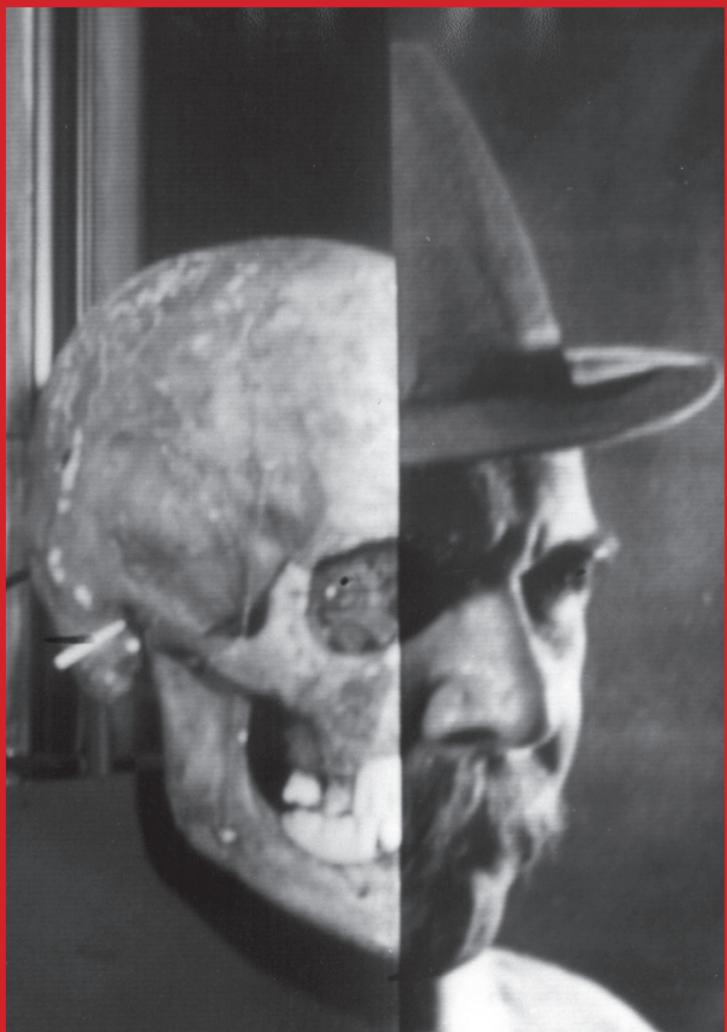

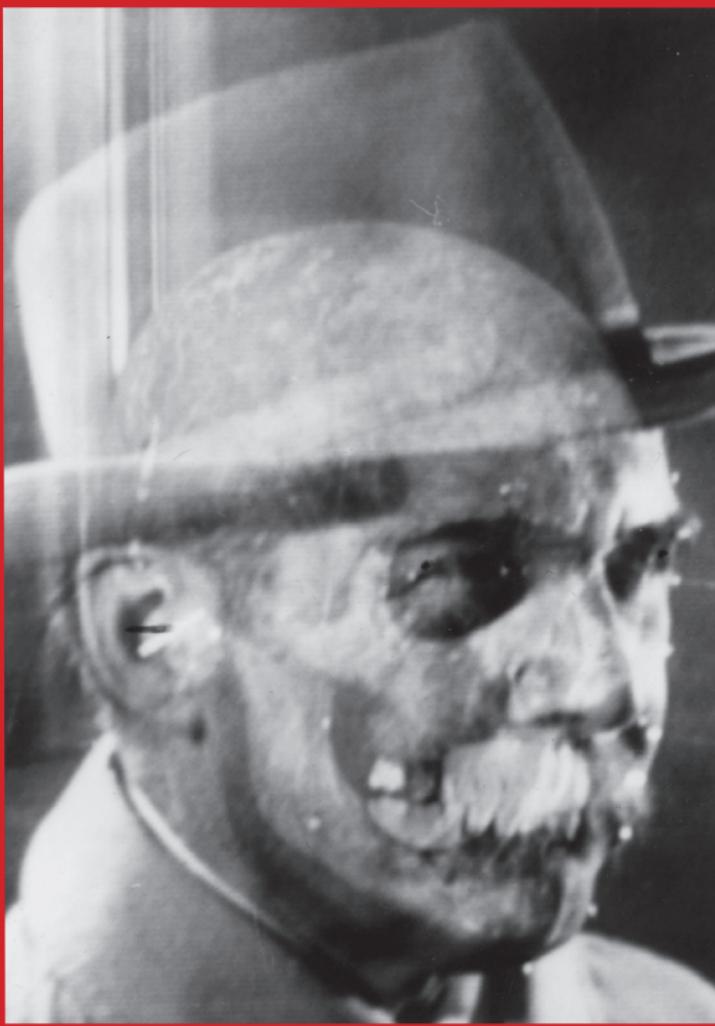

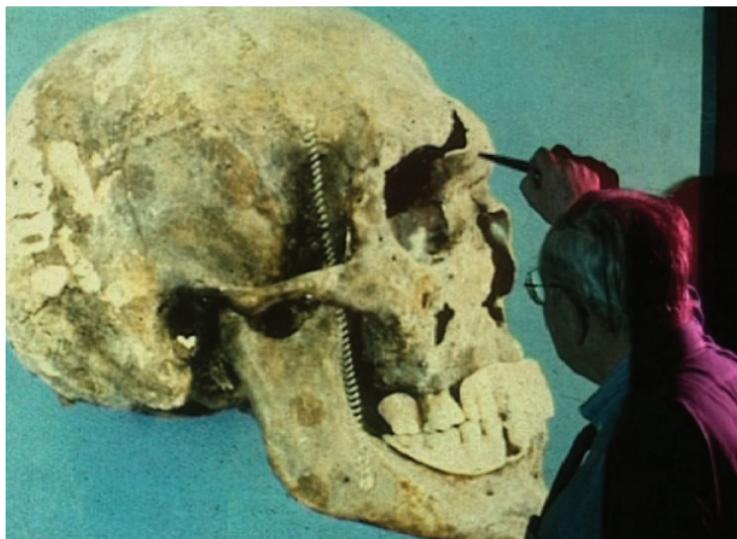

Ispod i na sljedećoj stranici: Clyde Snow pokazuje TV-snimke Helmerova testiranja superpozicije te identificira izražajna obilježja Mengeleove lubanje na slici tijekom izlaganja o slučaju, Oklahoma, 1995. Isječak iz filma Josef Mengele: The Final Account (1998.), režirao Dan Setton.

Tijekom istrage Mengeleovih kostiju profesionalno je testiran i javno predstavljen niz različitih postupaka i metoda u forenzičkoj identifikaciji ljudskih ostataka, koje će kasnije postati dostupne kao metodologije u istraživanju ratnih zločina i kršenja ljudskih prava. Snow Mengeleov slučaj smatra konačnom kristalizacijom identifikacijske forenzike: u njemu se, kaže, „uspješno razvila određena analitička metoda. [...] Taj proces je postavio i proceduralne standarde za velik dio posla koji smo od tada obavili na velikim istragama ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti.“⁶¹

KEENAN i WEIZMAN

Ispod (s lijeva na desno): Daniel Romero Muñoz, Richard Helmer i Romeu Tuma pokazuju novinarima printove superpozicije lica i lubanje, São Paulo, Brazil, 21. lipnja 1985. Isječak s dopuštenjem ABC News VideoSource.

Eric Stover smatra da značaj istrage leži u javnoj izloženosti (public exposure) forenzičkih stručnjaka. Podsjetio nas je u nedavnom razgovoru na uloge u toj istrazi te na samu količinu pozornosti koju je izazvala. Gurnula je forenzičke antropologe, inače prilično mračne likove, u središte pažnje globalnih medija: „Ova istraga napravila je od njih zvijezde, bilo je kamera i fotoaparata posvuda, a neki su čak pokušali snimati i u laboratoriju.“⁶² Mengeleov slučaj označio je njihov ulazak u širu javnu domenu koja je ubrzano uključila – i morala iznaći načine kako da obradi – još puno više kostura i ljudskih ostataka: domena koja nije ograničena na sudnice i novinske konferencije, i koja je već danas ostavila traga u popularnoj kulturi općenito, sa složenim posljedicama.⁶³

Brazilski forenzički stručnjak Daniel Romero Muñoz pokazuje rekonstruiranu lubanju Josefa Mengelea na novinskoj konferenciji, São Paulo, Brazil, 21. lipnja 1985.
Foto: Robert Nickelsberg/Liaison.

Snow je došao u Brazil neposredno nakon što je započeo suradnju s mladim argentinskim antropoložima, koji će kasnije oformiti Argentinski forenzičko-antropolopski tim (EAAF), prvi tim na svijetu koji se profesionalno bavi ekshumacijama povezanim s ratnim zločinima.⁶⁴ Tek su započeli istraživati ostatke nestalih iz vremena hunte koja se raspala nakon poraza Argentine u Falklandskom ratu. Snow nije stigao ni raspakirati torbe, a već su ga zvali da dode u São Paulo,⁶⁵ a iz São Paula se pak ubrzo vratio u Buenos Aires. „Doveo sam iz Brazila u Argentinu neke od znanstvenika koji su radili sa mnom na Mengeleu, uključujući dr. Fitzpatricka i Erica Stovera. Organizirali smo kolegije za studente [...] kako bismo razvili jedan zaokruženi, cjeloviti pristup, počevši od arheologije te prolazeći kroz cijeli spektar forenzičke znanosti.“⁶⁶

Clyde Snow (u sredini) drži Mengelovu lubanju, s Danielom Romerom Muñozom (lijevo) i brazilskim kolegom, Medicinsko-pravni institut, São Paulo, Brazil, lipanj 1985.
Foto: Eric Stover.

Argentinski tim kasnije je obavio prve velike sistematske ekshumacije u kontekstu istraživa ratnih zločina, proizvodeći važne dokaze na sudenjima vođama hunte i postavljajući temelje profesionalnog vještačenja u forenzičkoj antropologiji. Sam Snow svjedočio je u prvom ozbilnjom pravnom obraćunu s diktaturom u čijem je središtu bio slučaj nestale djevojke Liliane Pereyre. Kao što je izvjestio časopis *People*, „početkom petomjesečnog suđenja devetorici članova hunte – od kojih je pet osuđeno – tužiteljstvo je pozvalo Snowa da izloži Lilianin slučaj. Njegovo je svjedočenje bilo ključno, budući da je šest predsjedavajućih sudaca odbilo razmotriti optužbe za ubojstva dok god se ne identificiraju tijela žrtava.“⁶⁷ Kasnije je argentinski tim pomogao u širenju te vrste kompetencije diljem drugih hladnoratovskih bojišta, osobito u Gvatemali i Čileu, a

Zadnja stranica Helmerova izvješća, "In dem Ermittlungsverfahren gegen den ehemaligen Lagerarzt des Konzentrationslagers Auschwitz Josef Mengele, geb. am 16.3.1911 wegen vielfachen Mordes," Kiel, 5. lipnja 1985. S dopuštenjem Maje Helmer.

- 33 -

widersprechender Untersuchungsbefund erhoben werden.
Als Endergebnis aller durchgeföhrten Untersuchungen,
insbesondere des elektronischen Bildvergleiches, kann
mit dem höchsten Grad wissenschaftlich formulier-
barer Wahrscheinlichkeit gesagt werden, daß es sich
bei den am 6.6.1985 in Embu durch Ausgrabung sicher-
gestellten Skeletteilen um Überreste der Leiche des
Josef M e n g e l e handelt.

(Privatdozent Dr.med.habil. Richard H e l m e r)

zatim u Ruandi i bivšoj Jugoslaviji. Godine 1997. stručnjaci iz EAAF-a pridružili su se kubanskim i bolivijskim znanstvenicima kako bi iskopali i identificirali kostur Ernesta "Che" Guevare, koji je bio pokopan u neoznačenoj masovnoj grobnici nakon što je uhvaćen i pogubljen 30 godina ranije; jedna od korištenih metoda bila je kompjuterizirana verzija superpozicije lica i lubanje.⁶⁸ Kopači grobova – arheolozi, antropolozi, patolozi, radiolozi, stomatološki stručnjaci, tehničari za bio-podatke, stručnjaci za DNK, razni statističari – koji su radili u međunarodnim timovima u organizaciji NVO-a ili sponzoriranim od strane UN-a ili međunarodnih tribunala, započeli su otkopavati kosti i pretvarati grobišta u izvore podataka pomoću kojih

S lijeva na desno: Lowell J. Levine, John J. Fitzpatrick, Ali Hameli (naprijed), Leslie Lukash, Ellis R. Kerley i Clyde Snow poziraju s dokazima iz slučaja Mengele, São Paulo, Brazil, lipanj 1985. Isječak iz filma Josef Mengele: The Final Account (1998.), režirao Dan Setton.

su mogli rekonstruirati ratne zločine. Gdje je postojao spor oko ratnih zločina, grobovi koji prije nisu predstavljali više od mesta sjećanja sada su postali epistemički resurs.⁶⁹

Pojava forenzičkog diskursa u istraživanju ratnih zločina – koje se razlikuje od tradicionalnoga detektivskog posla, otkrivanja znakova ili čitanja fizičkih tragova osumnjičenikovih radnji – odvila se paralelno kroz niz povezanih disciplina. Danas su kosti i meso žrtava i zločinaca postale zajednička epistemološka matrica iz koje sve više crpe diskursi humanističkih znanosti, prava, pa čak i popularne kulture.⁷⁰

U 1980-ima, priroda tipa povrede (prava) – prisilni nestanci – tražila je od znanosti oblik identifikacije koji se može provesti unutar nacionalnih sudišta i rada misija za ustanovljenje činjenica.

U 1990-ima, nastanak niza ad hoc međunarodnih sudova – Međunarodnih kaznenih sudova za bivšu Jugoslaviju (1993.) i Ruandu (1994.) – te stalnoga Međunarodnog kaznenog suda (1998.) iziskivao je fizičke dokaze, corpora delicti, kako bi nadopunio rad svjedočenja o genocidu.

Suvremena forenzika za ratne zločine započela je u Brazilu s počiniteljem-bjeguncem i u Argentini s nestalim žrtvama. Na čudan ali posve jasan način, istraga o Mengeleu bila je strukturirana baš poput potrage za nestalima. Kao što smo sugerirali, Mengele je i sam bio nestala osoba, iako iz drugih razloga. Metodološka bliskost omogućila je da se metode razvijene za prvi slučaj tako dobro upotrijebe u potonjem slučaju. Za forenzičare koji rade na identifikaciji, razlika između počinitelja i žrtve je nematerijalna, u punom značenju riječi. Lubanja zločinka je, baš poput lubanja žrtava iskopanih iz neoznačenih grobova diljem Argentine, sačinjena od koštanog tkiva. Istraživač uvijek traži odgovor na isto pitanje – pitanje identiteta. Mengeleova ekshumacija smjestila je tako kategoriju nestale osobe s onu stranu etičkih kategorija žrtve i počinitelja.

U situaciji kad su žrtve nestale, a nema svjedoka, svjedočenje u uobičajenom smislu ne može se dogoditi. Otud snaga Snowova figurativnog jezika, kao kad je novinaru časopisa People govorio o svome radu u Argentini: „Ti ljudi su ubijeni. Njihove kosti su jedini svjedoci. I samo im mi možemo pomoći da progovore.“⁷¹ Drugačija vrsta dokaza dolazi na mjesto svjedoka-preživjelog. Ako suvremeni teorijski diskurs konstituira logor kao paradigmatski prostor svjedočenja, mogućeg ili ne (sjetimo se ne samo Felman već i Lanzmannova

Na naslovnicama brazilskih dnevnih novina objavljeni su rezultati forenzičke istrage, s fotografijama testa superpozicije, 22. lipnja 1985. S dopuštenjem Maje Helmer.

FOLHA DA TARDE

Número 9.443

• São Paulo, sábado, 22 de junho de 1985 • Alameda Barão de Limeira, 425 • CEP 01222-000

Cr\$ 1.300

Um empate e Brasil vai para o México

Um empate amistoso à tarde, no Morumbi, contra o Portugal, garantiu a participação do Brasil na final da Copa do Mundo de Futebol, que se inicia dia 24. Apesar da vantagem, o técnico Telê Santana optou por não mandar seu time ao campo com o objetivo de ganhar pontos. O resultado é que o Brasil ficou com a terceira posição no ranking mundial. Na quarta-feira, tem mais rodada dupla dia 22, contra o Uruguai, às 19 horas, no estádio do Pacaembu, e dia 23, às 19 horas, no Mineirão, contra o Paraguai. Tanto dia 22 quanto dia 23, o Brasil joga com novo treinador, o argentino Carlos Bilardo, que substituiu o uruguaiense César Luis Menotti, que comandava contra o Uruguai, com Campanha.

Págs. 10 e 12

DIA A DIA

Mengele, Go Home!

As forças armadas e a polícia federal brasileira

Mengele foi visto e ouviu falar sobre os crimes
Sarney. Ainda haverá de ser verificado como
falsa ou não. Sarney não iria exonerá-lo

Mensagens dizem que Sarney não é... Deve

Aqui estão as provas: o homem é mesmo Mengele

Desse lado do Brasil, os investigadores desvendaram ontem (quinta) mais de provas que comprovam que o homem que aparece em uma fotografia no caminário de Embu é mesmo o coronel de carreiras militares José Gómez, apelidado de "Mengele", ou "pontes de coincidência" conhecido por seus hábitos peculiares, os peritos, vêm desde a identificação de uma fratura na base do nariz de Mengele sofrida durante um acidente de moto em 1964. Nos resultados, foram obtidas consequências com a superposição de fotografias de Mengele com fotos do crânio exumado em fúmulo. "Vim para cá para saber se era ou não de Josef Mengele o velho conhecido que é de Mengelberg", disse a ex-compradora Ella Kerley, do Universidade de Tel Aviv, Israel (EUA). O Governo de Israel disse que respeita as conclusões das autoridades brasileiras e continuará na caça da criatura misteriosa.

Págs. 4 e 5

Para Sarney, BNH

é tamo inato

TEMPO EM SÃO PAULO

O ESTADO DE S. PAULO

JULIO MESQUITA NETO
DIRETOR RESPONSÁVEL

JULIO MESQUITA (1981 - 1985)

JULIO DE MESQUITA FILHO (1987 - 1988)

FRANCISCO MESQUITA (1989 - 1990)

Domingo Cr\$ 1.800 Assinatura JU 24/360 Cr\$ 141.000

Capital e Interior de S. Paulo — Cr\$ 1.400

ANO 106

SÁBADO, 22 DE JUNHO DE 1985

Nº 33.020

Os EUA advertem terroristas

GALLAS, EUA — Os bairros que atacam o Distrito Federal e o Rio de Janeiro, entre os Estados Unidos. O presidente Ronald Reagan, que nessa advertência orienta os terroristas a sair de Washington e Francisco, e San Salvador, e proíbe a operação TWA. O suspeito, um americano que não tem seu nome, nem seu sobrenome, nem o artigo permaneceu no país.

A maior parte do gabinete de Shultz

WASHINGTON — Um rapaz de 20 anos, armado de rifle, invadiu ontem o sede do Departamento de Segurança Nacional, no centro da capital, e se fez passar por um funcionário — assim como fez o terrorista que invadiu o Edifício George Bush. Mas se este rapaz não é o suspeito, quem era?

Por isso que o governo

Presidente pode
vetar mudanças
na informática

Gusmão anuncia
um controle de
preços 'flexível'

O governo já consegue
aumentar os impostos
levando pelo Senado, o

que não quer "meter
as empresas", o governo

dos inflacionários, de fato e de

gastos. "Não se pode

ignorar a necessidade de

O resultado das investigações foi apresentado pelo delegado Romano Tassan, em São Paulo

Fim da novela. Josef Mengele está identificado

Com tantas coincidências, é — salienta imprensa — que se fala de que Mengele é a causa examinada há dias no caminário de Embu, em São Paulo. Acreditava-se que o esqueleto de especialistas europeus, americanos, alemães e holandeses, que haviam sido enterrados pelo delegado de polícia de Embu, se achava em pontos comparáveis que levavam a uma conclusão: que o criminoso nascido

que o criminoso nascido

E Wiesenthal ficou desolado

O casal de natos

que morreu em Berlim

no dia 23 de fevereiro de

1985, é o de Wolfgang Gerhard.

Os pontos de superposição de foto: registro

de morte, de fato, na

caixa; semelhança

e tipo físico e compara-

ção positiva. A conclusão dos peritos as-

segurou que o esqueleto

é de Josef Mengele.

Brasil: "Ainda há mu-

ltos detalhes que cercam

a vida do 'corvo'". O

Centro Simon Wiesenthal

de Berlim, que dirige

o trabalho de escravização

de esqueletos, que

eram o quadro da

organização.

Págs. 11

Mais 30 dias para a discussão da reforma

filma *Shoah* i Agambenovih tvrdnji u *Homo saceru*: „logor kao nomos moderne“), onda je masovna grobnica, kao što predlaže Adam Rosenblatt, prostor forenzike par excellence.⁷² Ta promjena lokacije također označava promjenu protagonista: od preživjelog, žive ali traumatizirane žrtve kao svjedoka, do nestale osobe, iščezlog, čiji je status – živ ili mrtav – još uvijek neriješen, i mora ga utvrditi znanost.⁷³

U međunarodnim zakonima o ljudskim pravima prisilni nestanak je posrijedi ako je osoba oteta ili zadržana od države ili njenih agenata, „nakon čega slijedi poricanje da je sloboda uskraćena ili prikrivanje sADBINE ili lokacije nestale osobe, čime se takva osoba stavlja izvan zaštite zakona.“⁷⁴ Takvu su metodologiju provodile diktature i vojne vlasti koje su upravljale većim dijelom Južne Amerike za vrijeme Hladnoga rata. Kao zločin protiv čovječnosti, prisilni nestanci danas ne podliježu nijednoj zastari.⁷⁵ Kasnih 1990-ih, u kontekstu sudskih postupaka protiv bivšeg diktatora Augusta Pinocheta, čileanski sudac Juan Salvador Guzmán Tapia razvio je koncept „permanentne otmice“ pomoću kojega se nestanci klasificiraju kao kontinuirani zločini u sadašnjosti, počinjeni svaki dan iznova. Ta pravna inovacija trebala je onemogućiti zakone o amnestiji koji su dozvoljavali oprost za zločine počinjene između određenih datuma ili za vrijeme vojnog režima – bar dok tijela ne budu pronađena i identificirana, ili dok otmica i pogubljenje ne budu datirani u period pokriven amnestijom.⁷⁶ Da bi se zatvorio slučaj, potrebni su dokazi ili znanstvena identifikacija. No pogrešna identifikacija ili njen izostanak mogući su samo ako postoji odgovarajuća tehnologija identifikacije. Uspjeh ili neuspjeh potrage za nestalom osobom određuje pravni status dotične osobe i, posljedično, njegovo ili njezino pravno djelovanje (agency) – bilo pomažući da se optuženi osudi,

Identifikacija ostataka Ernesta "Che" Guevare temeljila se na usporedbi fizičkih podataka, osobito dentalnih, kao i na metodi superpozicije lica i lubanje. Argentinski forenzičko-patološki tim, zajedno s kubanskim i bolivijskim znanstvenicima, obavio je ekshumaciju i analizu u Boliviji, svibanj/lipanj 1997.

Foto: Patricia Bernardi/A. Incháurregui, EAAF.

u slučaju uspjele identifikacije, ili održavajući postupak otvorenim, u slučaju neuspjele identifikacije. Ne-identifikacija, ili nemogućnost pronalaženja tijela, stavlja nestalu osobu u ambivalentno stanje „vjerljivo-mrtav-ali-pravno-živ“, omogućujući tužiteljima i istražiteljima da održavaju pravne procese otvorenima. U tom smislu, nestala osoba je na neki način sablasno djelatna, kao nematerijalnost koja nije prisutna no svejedno proizvodi određen učinak ili čak zahtijeva odgovore. Jasno, na suđenju, kada se traži presuda, moraju se iznijeti drugi forenzički dokazi koji identificiraju mrtve. U tom smislu,

U siječnju 1988. skupina iz Argentinskog forenzičko-antropološkog tima započela je rad na iskapanju i analizi ostataka N.N.-a (ime nepoznato) na sekciji dimenzija 12 x 24 m, pripojenoj groblju u Avellanedi, južno od Buenos Airesa. To su područje koristile snage sigurnosti između 1976. i 1978. za odlaganje tijela nestalih osoba.
Foto: Stephen Ferry.

djelatnost (agency) nestale osobe i forenzička praksa su – u svojim uspjesima i svojim ograničenjima – usko povezani.

Avetinjska slika superpozicije lica i lubanje – na kojoj se osoba doima istovremeno živom i mrtvom – zahvaća nešto od značenja figure nestale osobe, figure čiji pravni status premošćuje život i smrt.

Pri razmatranju ratnih zločina – bilo u kontekstu suđenja, kampanje zagovaranja ili javne potrage za istinom – individualna lubanja nije ono što je bitno, neovisno o nasilju koje je na njoj zabilježeno. Iako se pojedinac, i pravda za pojedinca, nalazi u srži diskursa o ljudskim pravima, oni koji se bave zločinima protiv čovječnosti trebaju ustanoviti – kao pravno ili političko pitanje – da se zločini

U pokrajini Quiché u Gvatemali, gdje je autohtono stanovništvo podnosilo teret političkog nasilja, okuplja se rodbina ispred kutija koje sadrže ekshumirane ostatke, 1993.
Foto: Luis Fondevila, EAAF.

ne tiču ovog ili onog pojedinca već su, zapravo, rasprostranjeni i sistematični. Stoga je potrebno predočiti uzorce, a to zahtijeva mnoštvo lubanja i praznina između njih. Kosti dovode istražitelje do metaka, meci do pištolja, pištolji do vojnika ili policajaca koji su ispalili metke, a krvnici do časnika i političara koji su izdali zapovijedi.⁷⁷ Iza njih su ideologije, interesi, fantazije i organizacije koje su isprva i potaknule nasilje. U forenzici se ne radi o jednom izoliranom objektu, već o lancima asocijacija koje iz njega proizlaze i povezuju ga s ljudima, tehnologijama, metodama i idejama – fleksibilna mreža ljudi i stvari, ljudi i ne-ljudi, bili to dokumenti, slike, oružje, lubanje ili ruševine.

Zamućenje granice između života i smrti, objekta i subjekta, manifestira se svuda unutar diskursa forenzičke antropologije i oko nje. Razlika između svjedoka i dokaza može se naizgled svesti na to da se dokaz samo izlaže, dok se svjedoka ispituje. Međutim, iskustvo forenzičke antropologije u kontekstu ratnih zločina poništava takvo razlikovanje.

Clyde Snow govori o kostima na prilično živopisan način, a on sam je hamletovski lik – rijetko se na fotografijama pojavljuje bez lubanje. Na sudu im ponekad čak postavlja pitanja, no najčešće govori u njihovo ime, ili „priča njihove priče“.

Snow je dobar znanstvenik koji zna razliku između subjekata i objekata, ali ne zazire od personifikacije. „Kosti su dobri svjedoci“ glasi jedna od njegovih poznatijih izjava. „lako govore tiho, nikad ne lažu i nikad ne zaboravljaju.“⁷⁸ Ipak, njegova prozopopeja više je od tipične geste antropomorfizma. Tim činom personifikacije – kojim se nežive stvari tretiraju poput ljudi – one na neki način postaju više-od-čovjeka. Nапослјетку, ljudi zaboravljaju i ljudi lažu. Objekt Snowova interesa nije naprsto subjektiviran – on postaje nešto drugačije, neka vrsta super-subjekta.

Nije li prilično preuzetno tražiti od kostiju, najprije da govore, a zatim – kad i ako progovore – da govore istinu? Prema Snowovu razmišljanju o istini i govoru, razlika između subjekata koji svjedoče i objekata koje on prezentira – a koji se sada tretiraju kao super-subjekti ili ukleti objekti – jest samo u tome što su subjekti skloni laganju. Za jednog vještaka koji želi poantirati nije iznenadujuće da rabi takvu jezičnu figuru. Za People je izjavio: „Kao forenzički znanstvenici, mi smo pravobranitelji smrti. Stručnjaci smo, no ne i zagovornici.“⁷⁹ U okvirima tog shvaćanja stručnjak kaže: vjeruj kostima i meni kada ti ih čitam.

Laganje se stavlja u karantenu kao ljudski nedostatak, a istina identificira kao nešto bjelodano, zaostatak fosiliziran u objektu. Kada „govori,“ makar i tiho, njegov diskurs više nije ljudski.

Kad je objekt subjektiviran, on u sebi nosi objektivnu istinu.

Pojava forenzičke estetike može se, doduše, lakše shvatiti u suprotnom smislu – to je mukotrpan rad konstrukcije istine, rad u kojem se upotrebljava cijeli spektar tehnologija koje pruža forum te različitim vrsta znanstvenih, retoričkih, teatralnih i vizualnih mehanizama. Forenzička estetika omogućava da se stvari pojave u svijetu pomoći gesti, metoda i niza demonstracija, bilo poetskih, dramskih ili narativnih. Forumi u kojima se raspravlja o činjenicama jesu tehnologije uvjeravanja, reprezentacije i moći – ne istine, već konstrukcije istine.

U svojoj knjizi o njemačkoj žalobnoj igri Walter Benjamin komentira gotovo neizbjježno alegorijsku funkciju lubanje. Za njega ona nije samo materijalni objekt već nešto što, čini se, ukazuje na lice, otvarajući stoga neku vrstu prolaza između života i smrti. Ponekad to funkcioniра i obrnuto, ili naslućivanjem: lubanja se već nazire ispod površine lica. U tom smislu – koji se, nesumnjivo, razlikuje od našeg ovdje – mogao je Benjamin govoriti o „neusporedivom jeziku lubanje: potpuna odsutnost izraza (crnilo očnih duplji) u spoju s najneobuzdanim izrazima (nacereni redovi zubi).⁸⁰ No ako je lubanja sposobna za govor, to je upravo u prostoru nemoguće jukstapozicije izraza i pripadajuće mu praznine. Ona više ne govori kao ljudsko biće, već kao pojавa ili duh, smješten na pozornici, izložen, kojem se obraća i o kojem se govori; lubanja je za njega bila „vrhovni amblem“ žalobne igre, sam put prema „domovini alegorije“.⁸¹

S vremenima na vrijeme dogodi se nešto novo. Pozabavili smo se, iako kratko, uvođenjem žrtve kao svjedoka na forumima međunarodnoga kaznenog prava, a zatim pojavom fizičkih ili forenzičkih dokaza na istim mjestima. Kada se to desi, nije riječ o pukom proširenju foruma kako bi on obuhvatio stvari koje su ranije bile isključene, a sada su unutra. Inovacija štoviše preobražava forum, njegove protokole i režim vidljivosti. Pravni forumi u kojima su se mogli čuti glasovi žrtava postojali su u drukčijem prostoru i vremenu od onih u kojima je poglavarima država i vojski suđeno prvenstveno na temelju dokumenata koje su oni sami proizveli, kao u Nürnbergu. A sud na kojem se od kostiju iskopanih iz masovnih grobnica traži da govore, ili onaj na kojem se odsutnost i ne-identifikacija nestale osobe drže otvorenima, nije jednostavno inkluzivniji od ostalih. Pojavljuje se nešto drugačije; razvija se sasvim nova vrsta događaja, s drugačijim akterima koji govore stvari koje prije nisu mogle biti izgovorene.

Kad lubanja uđe u okvire prava, očito je da je došlo do transformacije ili čak invencije. Nije bilo nimalo očigledno da bi kosti i njihovi znanstveni glasnogovornici trebali imati ulogu u takvim forumima. Da bi oni nešto značili, sami forumi, njihov jezik i pravila, morali su se promijeniti. Nije postojala jednostavna etika univerzalnog pristupa ili transparentne reprezentacije. Nešto što nije bilo vidljivo, što nije ništa značilo, pronašlo je svoj put u domenu dokaza i prosudivanja, i time izmijenilo pozornicu na kojoj se pojavilo.

Nešto što ranije nije sačinjavalo jezik, sada je postalo vidljivo i čitljivo. Ta scena dijeli više od površne sličnosti s onime što Jacques Rancière naziva „neslaganjem“ (*mésentente*): „Određeni subjekti koji se ne ubrajaju stvaraju zajedničku polemičku scenu na kojoj dovode u pitanje objektivni status onoga što je 'dano' te nameću ispitivanje i pretresanje stvari koje nisu bile 'vidljive', koje do tada nisu bile uzimane u obzir.“⁸² Što se dogodilo? Za

Rancièrea, „politička djelatnost“ je „sve ono što izmješta tijelo iz dodijeljene mu pozicije ili što mu mijenja odredište. Što čini vidljivim ono što nije trebalo biti vidljivo i daje glas diskursu onđe gdje je prije bilo prostora samo za buku; što kao diskurs percipira ono što se prije moglo percipirati samo kao buka“.⁸³ A sve je to povezano s nečime što možemo nazvati kolapsom podjele na subjekt i objekt. Moramo se zato nakratko vratiti na početak: na pitanje svjedočenja, kako ga Felman opisuje na primjeru suđenja Eichmannu. U srži njezina argumenta je primjer svjedočenja žrtve–svjedoka koji je odbio koristiti vlastito ime i umjesto toga je uzeo generičko, K-Zetnik (“logoraš”). Odbacujući vlastitu individualnost, pa čak i status stanovnika Zemlje, odabroao je govoriti u ime kolektiva, u ime mrtvih. „Nisam sam“, rekao je. No mrtvi koji su uz njega nisu bili prisutni u sudnici: „zato ja moram biti njihov glasnogovornik.“ Ta vrsta svjedočenja postavila je prejak zahtjev, i u pravnom i u osobnom smislu. Prekinut od strane tužitelja i suca, K-Zetnik se onesvijestio i morali su ga iznijeti iz sudnice. „Na granici između živih i mrtvih, između sadašnjosti i prošlosti“, piše Felman, „on se ruši kao da je i sam truplo.“⁸⁴ Ovdje očevidec postaje nešto drugo u trenutku onesvjećivanja. Iako više nije u stanju govoriti, i dalje je svjedok: „kroz K-Zetnikovu pravnu nijemost [...] suđenje je nehotice dalo šutnji moć prenošenja.“⁸⁵ Za Felman, ono što je vrijedilo kao dokaz na tom suđenju bilo je samo onesvjećivanje, trenutak kad je on prešao crtu između svjedoka i nijemog tijela. Felman smatra da je to prelaženje samo po sebi svjedočenje; naziva ga „graničnim dokazom“.⁸⁶ Mengeleova lubanja također je prešla granicu, ali u drugom smjeru. I ovdje je sam čin prelaženja lubanji dao moć djelovanja (agency). Kad je lubanja u São Paulu dobila lice, još jedna granica je srušena i pojavila se nova vrsta aktera.

Clyde Snow prezentira dokaze koje je prikupio Argentinski forenzičko-antropološki tim (ovdje, snimak lubanje Liliane Pereyre) za vrijeme sudjenja članovima argentinske hunte, Buenos Aires, 24. travnja 1985.
Foto: Daniel Muzio/AFP Getty Images.

To, naravno, ne znači da su „problem“ svjedoka – kontradikcije, gubici pamćenja, izmoždenost – prevladani nakon što se stvar pojavi na sudu. Objekt nije naprosto „objektivan“, bar ne na način na koji bi to zaneseni ljubitelji izvjesnosti htjeli da smatramo. Više nema kamenja koje bi trebalo prevrtati, kao što bi rekao Latour, samo novih argumenata i nove sporne grade. Činjenica da su se objekti i stvari počeli pojavljivati u kontekstu istraživanja ratnih zločina naprosto ne znači da smo usvojili bolje vještine gledanja ili slušanja, ili da su se diskusijski forumi znatno proširili. Sam ulazak kostiju i ostalih stvari u te forume promijenio je značenja i prakse procesa samog.

Ako je nešto što je naizgled samo proširenje zapravo transformacija, tada promjena podrazumijeva i zamućenje. Premještanje fokusa sa živih na mrtve, sa svjedoka na kosti ili nestalu osobu, sa sjećanja i traume na forenzičku estetiku, također nagriza inače jasnu razliku između subjekta i stvari. Ljudski su ostaci, kao što smo vidjeli, vrsta stvari iz kojih se trag živućeg subjekta ne može lako obrisati – on se zadržava i opsjeda ih. Kosti su stoga drugačije od ostalih oblika dokaza, no Mengeleova lubanja nije drugačija od ostalih kostiju. Kad se pojavila, u sudnici i na zaslonu, kao objekt i kao slika, postala je šarka na kojoj se naša politička estetika zaokrenula.

Bilješke

- 1 Rafi Eitan u intervjuu s Christophom Schultom, "We Could Have Killed Mengele: Interview with Mossad Agent", *Der Spiegel*, 9. kolovoza 2008., zadnji pristup 8. kolovoza 2011., <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,576973,00.html>. Vidi također: Ralph Blumenthal, "Israeli Tells How We Tracked Mengele in '62," *New York Times*, 12. lipnja 1985., A1; te potpuni izvještaj u: Gerald L. Posner i John Ware, *Mengele: The Complete Story* (London: McGraw-Hill, 1986.), 133-47.
- 2 V. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem* (London: Penguin Books, 2006. [1963.]) / *Eichmann u Jeruzalemu - izvještaj o banalnosti zla* (Zagreb: Politička kultura, 2002.) ; i Harry Mulisch, *Criminal Case 40/61, the Trial of Adolf Eichmann: An Eyewitness Account*, prev. Robert Naborn (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.).
- 3 Shoshana Felman, *The Juridical Unconscious: Trials and Traumas in the Twentieth Century* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.) / *Pravno nesvesno - sudjenja i traume u dvadesetom stoljeću* (Zagreb: Deltakont, 2007.); Annette Wieviorka, *The Era of the Witness*, prev. Jared Stark (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006.); Geoffrey Hartman, "Learning from Survivors: The Yale Testimony Project", u *The Longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust* (Bloomington: Indiana University Press, 1996.), 133-50; *The Specialist: Portrait of a Modern Criminal*, režirao Eyal Sivan (Montparnasse: Momento!, 1999.), i popratna knjiga uz film, *Eloge de la désobéissance* (Paris: Le Pommier, 1999.).
- 4 Izraz "era svjedočanstva" potjeće od Shoshane Felman, "In an Era of Testimony: Claude Lanzmann's Shoah", *Yale French Studies* 79 (1991): 39-81.
- 5 Felman, *The Juridical Unconscious*, 126-7. Ili, kao što piše Hartman, "na sudenju Adolfu Eichmannu i, generaciju kasnije, u filmu [Shoah] Claudea Lanzmanna, iskaz žrtve napokon je zauzeo središnje mjesto". Geoffrey Hartman, "The Humanities of Testimony", *Poetics Today* 27, broj 2 (ljeto 2006.): 253.
- 6 Gideon Hausner, citirano u Felman, *The Juridical Unconscious*, 133. Slično tome, Eyal Sivan navodi kako je "uprizorenje Eichmannova sudjenja, kao i odluka da se ono u cijelosti snima i zabilježi, bilo usmjereno dovodenju gledatelja u izravan dodir s uznenirajućim iskazima preživjelih. Ta je odluka bila potaknuta željom da se reflektira, u optičkom smislu riječi, užas koji su žrtve doživjele". Eyal Sivan, "Archive Images: Truth or Memory", u *Experiments with Truth: Transitional Justice and the Processes of Truth and Reconciliation*, ur. Okwui Enwezor i dr. (Ostfildern: Hatje Cantz Verlag, 2002.), 281-2.
- 7 Shoshana Felman i Dori Laub, *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History* (London: Routledge, 1992.).
- 8 Felman, *The Juridical Unconscious*, 134.

- 9 Ibid., 131 i 143. Rasprava o tekstu Arendtovu započinje na str. 223. Na temu svjedočanstva kao etičke, a ne epistemičke kategorije, vidi osobito: Michal Givoni, "Beyond the Humanitarian/Political Divide: Witnessing and the Making of Humanitarian Ethics", *Journal of Human Rights* 10, broj 1 (2011.): 55–75; "Witnessing / Testimony," *Mafte'akh* 2 (zima 2011.), dostupno na <http://mafteakh.tau.ac.il/en/issue-2e-winter-2011/witnessingtestimony>.
- 10 Annette Wieviorka, "The Witness in History," prev. Jared Stark, *Poetics Today* 27, broj 2 (ljeto 2006.): 389.
- 11 Thomas Friedman, "Jerusalem Listens to the Victims of Mengele," *New York Times*, 7. veljače 1985., A1.
- 12 Leslie Maitland Werner, "U.S. Launches Investigation of Mengele Case," *New York Times*, 7. veljače 1985., A13.
- 13 Ralph Blumenthal, "3 Nations Joining to Hunt Mengele", *New York Times*, 11. svibnja 1985., A1; Leslie Maitland Werner, "The Mengele File: U.S. Marshals Join The Hunt", *New York Times*, 28. svibnja 1985., B6.
- 14 Ralph Blumenthal, "Search in Bavaria Led to Exhumation", *New York Times*, 8. lipnja 1985., A5; Alan Riding [nenaslovjen članak], *New York Times*, 9. lipnja 1985., A1. V. također Posner i Ware, *Mengele*, 303–25.
- 15 Alan Riding, "Exhumed Body in Brazil Said to be Mengele's", *New York Times*, 7. lipnja 1985., A1
- 16 Alan Riding, "Man in the News; Key Man in Mengele Case: Romeu Tuma", *New York Times*, 16. lipnja 1985., A1.
- 17 Moshe Brilliant, "Mengele's Death Doubted in Israel", *New York Times*, 10. lipnja 1985., A5. Samo nekoliko mjeseci ranije, *The New York Times* je izvijestio kako je „rukovodeći izraelski policijski službenik u potrazi za dr. Mengeleom izjavio kako Izrael posjeduje otiske prstiju, uzorke rukopisa i fotografije koje bi trebale dokazati da on živi u Južnoj Americi“. Henry Kamm, "Believed in South America", *New York Times*, 8. svibnja 1985., A3.
- 18 Vincent J. Schodolski, "Old Bones Add a New Chapter To 'Angel Of Death' Mystery", *Chicago Tribune*, 9. lipnja 1985., 1.
- 19 Ralph Blumenthal, "Evidence is Said to Point to Mengele Identification," *New York Times*, 20. lipnja 1985., A8.
- 20 Christopher Joyce i Eric Stover, *Witnesses from the Grave: The Stories Bones Tell* (Boston: Little, Brown and Company, 1991.), 169.
- 21 Članovi američke skupine nabrojani su u William R. Long, "Brazil Photos Support Identification of Mengele", *Los Angeles Times*, 21. lipnja 1985.
- 22 Don Stewart, "Witness After Death", *Sooner Magazine* 6, broj 1 (jesen/zima 1985.): 4.

- 23 Eyal Weizman, "Osteobiography: An Interview with Clyde Snow", *Cabinet* 43 (zima 2011): 68.
- 24 Snow, doduše, smatra da je moguće vidjeti lice čak i u lubanji: „Lubanja čini arhitektonsku osnovu lica. [...] Ljudska lica se razlikuju, a jednu od glavnih osnovnih konfiguracija lica čine kosti lubanje. Lubanja je jednakо individualna i jedinstvena kao samo lice.“ Clyde Snow, u snimljenom intervjuu s Danom Settonom (za *Joseph Mengele: The Final Account*), Oklahoma, 1995. Zahvalni smo Danu Settonu što je podijelio ovaj video-zapis s nama.
- 25 Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, 176–80. Eric Stover nedavno je izjavio kako je Snow „čak pokušao doznati može li pronaći dovoljno informacija u Mengeleovu SS-kartonu da usporedi veličinu njegova šešira s opsegom lubanja“, a neki su znanstvenici mislili da mogu pronaći tragove morske vode u kostima kako bi potvrdili da se Mengele utopio, ali se od tih pokušaja odustalo. Eric Stover u razgovoru s autorima, 25. lipnja 2011.
- 26 Harry Nelson, "Scientific Detectives At Work: Mengele Identity Search: How Clues Are Assembled", *Los Angeles Times*, 14. lipnja 1985., 1.
- 27 Ian Hacking, "Comment: In Praise of the Diversity of Probabilities", *Statistical Science* 5, broj 4 (listopad 1990.): 450–4. V. također Ian Hacking, *The Emergence of Probability: A Philosophical Study of Early Ideas about Probability, Induction and Statistical Inference* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975.).
- 28 Vidi Lorraine Daston, "Hard Facts", u *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, ur. Bruno Latour i Peter Weibel (Cambridge, MA: MIT Press, 2005.), 680–5.
- 29 Vidi Jacques Derrida, "Force of Law", u *Deconstruction and the Impossibility of Justice*, ur. Drucilla Cornell i dr., prev. Mary Quaintance (London: Routledge, 1992.), 3–67, osobito 23. /Sila zakona - mistični temelj autoriteta (Novi Sad: Svetovi, 1995.)/
- 30 Daston, "Hard Facts," 680.
- 31 Sheila Jasanoff, *Science at the Bar: Law, Science, and Technology in America* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.). Stanley Fish je u svom istačanom čitanju američkog zakona o uvjetnom otpustu istaknuo kako se, primjerice, „lipanj - kolovoz“ u određenim uvjerenljivo utvrđenim okolnostima može shvatiti tako da isključuje kolovoz, a „trideset šest“ se može shvatiti kao „trideset sedam“. Stanley Fish, "The Law Wishes to Have a Formal Existence", u *There's No Such Thing as Free Speech ... and It's a Good Thing Too* (Oxford: Oxford University Press, 1994.), 148.
- 32 Bruno Latour, *The Making of Law: An Ethnography of the Conseil D'etat*, prev. Alain Pottage i Marina Brilman (Cambridge: PolityPress, 2009.), 208.
- 33 Vidi Posner i Ware, *Mengele*, 10.
- 34 O sudenjima životinja kao stvarima, vidi Jeffrey Kastner, "Animals on Trial", *Cabinet* 4 (jesen 2001.). O sudenju lešu pape Formoza, v. Johann Peter Kirsch, "Pope Formosus", *The Catholic Encyclopedia* 6 (New York: RobertAppleton Company, 1909.), dostupno

- na <http://www.newadvent.org/cathen/06139b.htm>; i Donald E. Wilkes, Jr., "The Cadaver Synod: Strangest Trial in History", *Flagpole* (2001): 8–9, dostupno na http://digitalcommons.law.uga.edu/fac_pm/42. Zahvaljujemo Amy Zion i Danhu Vou na referenci na Formoza.
- 35 Miguel Tamen, *Friends of Interpretable Objects* (Cambridge, MA:Harvard University Press, 2004.), 79–80. Zahvaljujemo Anselmu Frankeu što nas je uputio na taj tekst.
- 36 Ibid., 98.
- 37 Fernando Vidal, "Miracles, Science, and Testimony in Post-Tridentine Saint-Making", *Science in Context* 20, broj 3 (2007.): 481–508.
- 38 Vidi Cornelia Vismann, "The Love of Ruins", prev. Dominic Bonfiglio, *Perspectives on Science* 9, broj 2 (2001.): 196–209.
- 39 Weizman, "Osteobiography", 68.
- 40 Eric Stover, "Reconstructing Mengele", *Science* 266, 230, broj 4728 (1986.): 75; također objavljeno kao "Mengele Id'd by Video Process", *Chicago Tribune*, 12. siječnja 1986., 3.
- 41 Robert J. Lifton napisao je u "What Made This Man? Mengele", *New York Times Magazine*, 21. lipnja 1985.: "Njegove kosti nisu dovoljne." Kao što je Snow izjavio u intervjuu s Danom Settonom: "Mnogi ljudi su tražili tog čovjeka [...] kako bi ga izveli pred sud nakon toliko godina [...] svi smo bili nemalo ojađeni. Ono što su svi željeli bilo je dovesti ga pred lice pravde." Clyde Snow, u snimljenom intervjuu s Danom Settonom (za *Joseph Mengele: The Final Account*).
- 42 U svojoj Retorici Aristotel razlikuje tri vrste govora: sudski ili sudbeni, politički ili savjetodavni, te epidekički ili svećani. Za korisnu analizu v. Amélie Oksenberg Rorty, "Structuring Rhetoric," u *Essays on Aristotle's Rhetoric*, ur. Amélie Oksenberg Rorty (Berkeley: University of California Press, 1996.): 1–33.
- 43 Kvintilijan, *Institutio Oratoria* 9.2, dostupno na http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Quintilian/Institutio_Oratoria/9B*.html#2.
- 44 O prozopopeji v. Paul de Man, "Autobiography as De-Facement", u *The Rhetoric of Romanticism* (New York: Columbia University Press, 1984.), 67–81, osobito 78; vidi također Barbara Johnson, *Persons and Things* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.). O korporativnoj i forenzičkoj personifikaciji, v. Joseph R. Slaughter, *Human Rights, Inc.: The World Novel, Narrative Form, and International Law* (New York: Fordham University Press, 2007.), osobito 20–21 i 187–91. O ekvadorskom slučaju, v. Paulo Tavares, "Murky Evidence", u *Cabinet* 43 (zima 2011.): 101–105.
- 45 Bruno Latour, "From Realpolitik to Dingpolitik or How to Make Things Public", u *Making Things Public*, 14–41.
- 46 Primjerice, forenzička arhitektura kako je shvaća Weizman nije samo rukovanje i tumačenje arhitektonskih ostataka, već prije neprekidno osmišljavanje i konstruiranje novih foruma – oblika okupljanja u političkoj, pravnoj i profesionalnoj

- domeni oko pitanja od interesa. Vidi Eyal Weizman, *Forensic Architecture: Notes from Fields and Forums* (Ostfildern: Hatje Cantz Verlag, 2011.).
- 47 Intervju s Charlesom Gibsonom, ABC News, *Nightline*, 7. lipnja 1985. Slična se dosjetka pojavljuje u filmu *Josef Mengele: The Final Account*, režisera Dana Settona (Santa Monica: Direct Cinema Limited, 1998.).
- 48 Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, 193–4.
- 49 Ibid., 194.
- 50 Weizman, "Osteobiography", 71. Slične metode – stavljanje prozirnih folija preko lubanje – korištene su u slučaju Isabelle Ruxton 1935.; ta je istraga odigrala važnu ulogu na izložbi američkoga Nacionalnog instituta za zdravje "Visible Proofs: Forensic Views of the Body" (2006.). V. <http://www.nlm.nih.gov/visibleproofs>.
- 51 Richard P. Helmer, *Schädelidentifizierung durch elektronische Bildmischung* (Heidelberg: Kriminalistik Verlag, 1984.). Daljnja preciziranja tih metoda predstavljena su u Mehmet Yasar Iscan i Richard P. Helmer, ur., *Forensic Analysis of the Skull: Craniofacial Analysis, Reconstruction, and Identification* (New York: Wiley-Liss, 1993.). Za osnovni uvod u metodu v. G. J. R. Maat, "The Positioning and Magnification of Faces and Skulls for Photographic Superimposition", *Forensic Science International* 41, broj 3 (1989.): 225–35. Za pozitivan osvrt na Helmerov rad v. Jeannette Otto, "Das letzte Make-Up", *Die Zeit* 47, 27. prosinca 2007.
- 52 Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, 195.
- 53 Ibid.
- 54 Richard P. Helmer, "Identification of the Cadaver Remains of Josef Mengele", *Journal of Forensic Sciences* 32, broj 5 (studeni 1987.): 1629–30. V. također William G. Eckert i Wilmes R. G. Teixerera, "The Identification of Josef Mengele: A Triumph of International Cooperation", *American Journal of Forensic Medicine and Pathology* 6, broj 3 (rujan 1985.): 188–91, koji preštampava tekst preliminarnog izvješća stručnjaka za policijskog nadzornika Tumu. A za medicinsko-pravnu procjenu uspjeha istrage v. William J. Curran, "The Forensic Investigation of the Death of Josef Mengele", *New England Journal of Medicine* 315, broj 17 (listopad 1986.): 1071–3.
- 55 Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, 195.
- 56 Helmer, "Identification of the Cadaver Remains of Josef Mengele" (slika 18), 1643.
- 57 U intervjuu s filmašem Danom Settonom Snow je kasnije naglasio kako je Helmerovu superpoziciju smatrao vrijednom, no ne i konačnom: „Kada dobijete podudaranje, to zaista jača argument da se radi o toj osobi [...] no ja ne bih nikad prihvatio samu superpoziciju lica i lubanje kao dokaz za pozitivnu identifikaciju. [...] To je izuzetno koristan alat za isključivanje i sužavanje.“ Clyde Snow, u intervjuu s Danom Settonom (za *JosephMengele: The Final Account*).

- 58 Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, 200.
- 59 Ralph Blumenthal, "Scientists Decide Brazil Skeleton is Josef Mengele", *New York Times*, 22. lipnja 1985., A1.
- 60 Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, 202. U audio-isječku s konferencije za novinare, emitirane te večeri na ABC World News Tonight, Levine je ponudio drugu vjerojatnosnu metaforu: „Šanse su astronomске da još jedna osoba na svijetu ima karakteristike koje smo mi pregledali. Zapravo ta osoba vjerojatno još nije rođena.“ "The 40 Year Search to Find the Nazi Criminal Josef Mengele Alive is Over," *ABC World News Tonight*, 21. lipnja 1985. No, nisu svi bili uvjereni. Za priču o Evi Kor, „najglasnijoj sumnjičavici“, vidi John Conroy, "On the Trail of Josef Mengele", *Chicago Reader*, 25. studenoga 1993. Pico Iyer ovako zaključuje svoje verziju priče o Mengeleu ("Searches the Mengele Mystery", *Time*, 24. lipnja 1985.):
- Rijetki su bili spremni zauvijek zaključiti slučaj Andela smrti. „Ako zamislite kako bi Mengele organizirao vlastitu smrt“, istaknuo je zapadnonjemački lovac na Mengeleom Ottmar Katz, „ovako bi to izveo. Mogu ga zamisliti – vuk samotnjak koji sjedi u svome brlogu i smije se svijetu što je nasjeo.“ Koliko god fantastična, ta ideja imala je smisla. Čak ni pozitivna identifikacija kostiju iz Embua ni kategorička verifikacija Mengeleove prisutnosti u Brazilu ne bi mogle otkloniti sve sumnje. Niti bi pokapanje tijela pokopalo sjećanja na smrti koje je Mengele prouzročio ili zlo koje je utjelovljivao.
- 61 Weizman, "Osteobiography", 65
- 62 Eric Stover u razgovoru s autorima, 25. lipnja 2011.
- 63 Vidi, primjerice, Jeffrey Toobin, "The CSI Effect: The Truth About Forensic Science", *New Yorker*, 7. svibnja 2007., 30–35; Simon A. Cole i Rachel Dioso-Villa, "Investigating the 'CSI Effect': Media and Litigation Crisis in Criminal Law", *Stanford Law Review* 61 (travanj 2009.): 1335. V. također Renata Salecl, "Perversion and Forensic Science: Fraudulent Testimonies", *Social Research* 78, broj 3 (jesen 2011.): 887–906.
- 64 Za Snowov izvještaj o prvoj misiji u Argentinu v. Clyde C. Snow i dr., "The Investigation of the Human Remains of the 'Disappeared' in Argentina", *American Journal of Forensic Medicine and Pathology* 5, broj 4 (prosinac 1984.): 297–9. „Naš je zaključak da identifikacija i utvrđivanje uzroka smrti čak i malog broja 'nestalih' može sudovima ponuditi objektivne i znanstvene dokaze ključne za osudu onih koji su za te smrti odgovorni“ (298). V. također "History of EAAF", zadnji pristup 16. studenoga 2011., http://www.eAAF.org/founding_of_eAAF/; te Christina Bellelli i Jeffrey Tobin, "Archaeology of the Desaparecidos", *SAA Bulletin* 14, broj 2 (ožujak/travanj 1996.).
- 65 Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, 60.
- 66 Weizman, "Osteobiography", 72.
- 67 Michelle Green, "Dr. Clyde Snow Helps Victims of Argentina's 'Dirty War' Bear Witness

- from Beyond the Grave", People 26, broj 3(8. prosinca 1986.). Priča iza slavne fotografije – Snow svjedoči pred sucima sa slikom lubanje Liliane Pereyre na zaslonu– ispričana je u "La historia íntima de la foto más famosa", intervjuu s fotografom Danielom Muziom, Clarín online, 8. prosinca 2010., http://www.clarin.com/juicio-a-las-juntas/Muzio-foto_0_386361584.html.
- 68 Joshua Hammer, "Bones or Not, Vallegrande's a Must Stop on the 'Che Route'", Newsweek, 21. lipnja 1997., 20; EAAF, "Bolivia: The Search For and Discovery of the Remains of Ernesto 'Che' Guevara and Other Guerrillas in Vallegrande, Bolivia, 1995.–97.", 1996–97 Biannual Report, 31–41.
- 69 Iako se masovne grobnice i dalje iskapaju diljem svijeta, a kosti sve češće iznose na sudu ili predaju obiteljima, korištenje „osteobiografskih“ metoda za identifikaciju nepoznatih tijela danas je u velikoj mjeri zamjenjeno analizom DNK.
- 70 Ako su televizija i fikcija pokazatelji trendova u kulturi, tada je znakovito da je od TV serije CSI: Crime Scene Investigation do romana Patricije Cornwell i bivše forenzičke stručnjakinje Kathy Reichs znanstvenik-detektiv postupno zauzeo mjesto psihologa-psihanalitičara popularnog u TV-dramama 1980-ih i '90-ih. Indikativan pop-kulturni primjer te promjene je glumac William Petersen. Prva uloga zahvaljujući kojoj je postao poznat bila je ona FBI-ova agenta Willa Grahama u filmu Michaela Manna Manhunter (1986.), prvoj filmskoj verziji jednog od romana Thomasa Harrisa o Hannibalu Lecteru, u kojem je glumio detektiva-kao-psihologa dovedenog do ludila vlastitom sposobnošću da „ude“ u um ubojice. Petersenova druga uloga bila je u inicijalnoj verziji serije CSI (od 2000.), gdje je glumio dr. Gila Grissoma, granično autističnog znanstvenika i štrebera koji preferira objekte u odnosu na ljude.
- 71 Green, "Dr. Clyde Snow".
- 72 Adam Rosenblatt, "International Forensic Investigations and the Human Rights of the Dead", Human Rights Quarterly 32, broj 4 (studen 2010.): 921–50.
- 73 Grobnice iz Drugoga svjetskog rata nisu bile otvorene, i danas ih se još uvijek ne smatra epistemičkim izvorima, usprkos razvoju forenzičkih praksi. Nema se više koga spašavati i nema nikoga tko bi pokušao. One ostaju kao mjesta nacionalne ili vjerske komemoracije. Kako Thomas Laquer ističe, doduše, postojala je jedna značajna iznimka, i to za vrijeme rata: 1943. godine Nijemci su okupili stručnjake iz nekoliko zemalja da iskopaju ubijene poljske časnike iz masovne grobnice u Katinskoj šumi. Međutim, istraga je korištena kao njemačka propaganda, a provodila se dok su se, istovremeno, događali mnogo veći masakri. V. Thomas W. Laqueur, "Mourning, Pity, and the Work of Narrative", u Humanitarianism and Suffering, ur. Richard Ashby Wilson i Richard D. Brown (Cambridge: Cambridge University Press, 2009.), 54.
- 74 "International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance", 20. prosinca 2006, stupilo na snagu 23. prosinca 2010., http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-16&chapter=4&lang=en; "Inter-American Convention on Forced Disappearance of Persons", usvojeno 9. lipnja 1984., Belem do Para, Brazil, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html>; Corinne Dufka, "Disappearances", u Crimes of War 2.0, ur. Roy Gutman i dr. (New York: W. W.

- Norton,2007.), 165–6; "Best-Known Definitions",Centar za razmjenu informacija o prisilnim nestancima (EDIEC), <http://www.ediec.org/areas/description/definition/>.
- 75 "No Impunity for Enforced Disappearances" (London: Amnesty International, 2011.),
24. Ako države dozvoljavaju zastaru, ističe Amnesty International, „uzimajući u obzir kontinuiranu prirodu zločina, kako je definirano u Interameričkoj konvenciji, nastupanje zastare ne mora početi dok god se ne utvrdi sudska ili lokacija žrtve".
- 76 Vidi Steve J. Stern, *Reckoning with Pinochet: The Memory Question in Democratic Chile, 1989–2006* (Durham, NC: Duke University Press, 2010.), 221 i 275–88. Godine 2000. Guzmán je htio teretiti Pinocheta za otmice 75 ljudi koji su službeno „nestali“, iako su vjerojatno bili mrtvi. Čileanski Vrhovni sud potvrdio je optužbu u kolovozu iste godine, i Pinochet je osudjen 1. prosinca, za otmicu. Sličnu strategiju nedavno je podržao španjolski sudac Baltasar Garzón u vezi s nestalima u Španjolskome gradanskem ratu – a tom se temom pozabavila umjetnica Hito Steyerl u svome skorašnjem filmu.
- 77 Za uznemirujući primjer kakvu ulogu "forenzički arhivisti" mogu igrati u praćenju tih poveznica, v. Kate Doyle, "The Atrocity Files: Deciphering the Archives of Guatemala's Dirty War", *Harper's Magazine* (prosinac 2007.): 52–64.
- 78 Joyce i Stover, *Witnesses from the Grave*, 144.
- 79 Green, "Dr. Clyde Snow".
- 80 Walter Benjamin, "One-Way Street," u *One-Way Street and Other Writings*, prev. J. A. Underwood (London: Penguin Books, 2008.), 76./
Jednosmerna ulica (Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1989.)/
- 81 Walter Benjamin, *The Origin of German Tragic Drama*, prev. John Osborne (London: New Left Books, 1977.), 217–8. /*Porijeklo njemačke žalobne igre* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1989.)/
- 82 Davide Panagia, "Dissenting Words: A Conversation with Jacques Rancière", *Diacritics* 30, broj 2 (ljeto 2000.): 125.
- 83 Jacques Rancière, *Disagreement*, prev. Julie Rose (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.), 30.
- 84 Felman, *The Juridical Unconscious*, 149. O K-Zetniku v. Tom Segev, "Author and Auschwitz Survivor Yehiel Dinur Dies of Cancer at 84", *Ha'aretz*, 23. lipnja 2001.
- 85 Felman, *The Juridical Unconscious*, 154.
- 86 Ibid., 147.

ZAHVALE

Ovaj esej rezultat je dugog razdoblja zajedničkog istraživanja i podučavanja te kontinuirane suradnje između Projekta ljudskih prava na koledžu Bard i Centra za istraživačku arhitekturu na koledžu Goldsmiths Sveučilišta u Londonu. Uključio je i radionicu pod nazivom „Forenzički dokazi“ na Bardu (veljača 2011.) organiziranu u suradnji s tamošnjim Centrom za kustoske studije; radionicu „Forenzička estetika“ u suradnji s časopisom Cabinet i Centrom Vere List na Sveučilištu New School u New Yorku (studen 2011.); te, što je najvažnije, seriju seminara na temu „Forenzičke estetike“ koje smo držali zajedno s Nikolausem Hirschom, koji nas je i pozvao, na Städelschule (Državnom sveučilištu za likovne umjetnosti) u Frankfurtu 2010./11. Vrlo smo zahvalni organizaciji Kulturfonds Frankfurt RheinMain na podršci, studentima na tom seminaru i gostima (Borisu Budenu, Anselmu Frankeu, Gillesu Peressu i Hito Steyerl) što su nam pružili toliko mogućnosti i izazova za razmišljanje. Ova knjiga objavljena je prigodom izložbe koju je kurirao Anselm Franke uz pomoć Sophie von Olfers u frankfurtskoj galeriji Portikus.

Osobito smo zahvalni Ericu Stoveru što je bilo voljan podijeliti s nama sve detalje istrage u São Paulu i svoje materijale, te Maji Helmer što nam je otvorila očeve arhive.

Želimo zahvaliti na doprinosima naših studenata na okruglim stolovima održanim na Goldsmithsu te na seminarima o „Dokazima“ u sklopu programa o ljudskim pravima na Bardu.

Istraživanja za ovu knjigu dijelom su financirana iz projekta „Forenzička arhitektura“ Europskoga istraživačkog vijeća (ERC).

Ranija verzija ovoga teksta objavljena je u časopisu Cabinet 43 (jesen 2011.) kao dio opsežnije dokumentacije o „Forenzici“. Zahvaljujemo Sini Najafi što nam je to omogućila.

Želimo zahvaliti Susan Schuppli na neprekidnoj konceptualnoj i organizacijskoj podršci ovom istraživanju i gore navedenim dogadanjima. Zahvalni smo i Johannesu Hamacheru na istraživačkim sposobnostima i upornom trudu, kao i Kodwu Eshunu, Michalu Givoniju, Heike Schleper i Francescu Sebregodniju na neprocjenjivoj pomoći.

Zahvaljujemo i našim domaćinima i publici iz Centra za kustoske studije na Bardu; Centru za humanističke znanosti Hurford na koledžu Haverford; katedri književne teorije na Sveučilištu Columbia; inicijativi Public Humanities Sveučilišta Zapadnog Ontarija; Centru za američke studije (CSUS) na Sveučilištu u Torontu; odsjeku za antropologiju Sveučilišta Columbia te Sveučilištu za umjetnost u Berlinu, gdje smo predstavili ranije verzije ovoga istraživanja.

AUTOR	Thomas Keenan & Eyal Weizman
NASLOV	Mengeleova lubanja – začeci forenzičke estetike
IZDAVAČ	Multimedijalni institut
	Preradovićeva 18
	HR-10000 Zagreb
TELEFON	+ 385 /0/ 148 56 400
TELEFAX	+ 385 /0/ 148 55 729
E-MAIL	mi2@mi2.hr
URL	http://www.mi2.hr
BIBLIOTEKA	VIZUALNI KOLEGIJ
UREDNIK	Petar Milat
PRIJEVOD	Tihana Bertek
LEKTURA	Dinko Telećan
OBLIKOVANJE	Damir Gamulin Gamba
PISMA	RM Regular, HypeForType
PAPIR	Munken
TISAK	Tiskara Zelina
NAKLADA	300

Zagreb, prosinac 2012.

Program Vizualnog kolegija potpomažu Hrvatski audiovizualni centar (HAVC) i Ured za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba